

Cumhuriyetin İlanına Metodolojik Bir Muhalefet: Trabzon'da Çıkan İstikbal Gazetesi

A Methodological Opposition to the Proclamation of the Republic: The İstikbal Newspaper Published in Trabzon

Nurettin ÇAKICI*

*Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, Türkiye

ORCID: N.Ç. 0000-0001-9193-122X

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Nurettin Çakıcı,
Trabzon Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, Türkiye
E-posta/E-mail:
nurettinçakici@trabzon.edu.tr

Başvuru/Submitted: 19.06.2023
Revizyon Talebi/Revision Requested: 19.09.2023
Son Revizyon/Last Revision Received: 11.10.2023
Kabul/Accepted: 15.10.2023

Atıf/Citation: Çakıcı, Nurettin.
"Cumhuriyetin İlanına Metodolojik Bir Muhalefet: Trabzon'da Çıkan İstikbal Gazetesi" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 44 (2023): 181-211
<https://doi.org/10.26650/YTA2023-1316948>

ÖZ

Kamuoyu oluşturulması ve kamuoyunun yönlendirilmesinde en etkili araçlardan birinin basın olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu bağlamda bakıldığında yayımlanmaya başlandığı 1918 yılından itibaren İstikbal Gazetesi, Millî Mücadele'nin gerekçelerini ve amaçlarını ortaya koyarak, bölge halkının mücadelenin safında toplanmasında oynadığı rol ile bunu göstermiştir. Faik Ahmet Bey'in öncülüğünde çıkarılan gazetede, cumhuriyetin ilanı süreci öncesi ve sonrasıyla ele alınmıştır. Gazetede cumhuriyetin ilanına yönelik hazırlıkların yapıldığı sıralarda cumhuriyetin ilan edilmesinden yana bir yayım politikası takip edilmiştir. İstikbal Gazetesi'nde ilanın halka danışılmadan ve aceleye getirilerek gerçekleştirildiği hâkim görüş olarak öne çıkmıştır. Bu duruma gazete tarafından oldukça sert eleştiriler yöneltilmiştir. Millet hâkimiyeti ve meclis üstünlüğüne sıklıkla vurgu yapılan İstikbal Gazetesi'nde, meclis dışında herhangi bir kişi ya da makama geniş salâhiyet verilmesi de tenkit edilmiştir. Cumhuriyetin ilanı sürecinde takip edilen yönetime muhalif bir tavır sergileyen gazetede gerek hükümete gerekse Halk Fırkası'na sert eleştiriler yöneltildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, İstikbal Gazetesi, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Meclis, Millî Mücadele

ABSTRACT

The press is undeniably one of the most effective tools in forming and directing public opinion. In this context, İstikbal Newspaper had demonstrated this since its first publication in 1918 with the role it played in rallying the people of the region to the side of the struggle by revealing the reasons and aims of the National Struggle. The newspaper, which was published under the leadership of Faik Ahmet Bey, discussed the developments before and after the proclamation of the republic. During the preparations for proclaiming the republic, the newspaper followed a publication policy in favor of this. The dominant opinion in İstikbal Newspaper was that the proclamation had been realized without consulting the

public and in a hurry. This situation was harshly criticized by the newspaper. *İstikbal Newspaper* frequently emphasized the sovereignty of the nation and supremacy of the parliament and also criticized the granting of broad powers to any person or authority other than the parliament. Displaying an oppositional attitude toward the method followed during the proclamation of the republic, the newspaper criticized both the government and the People's Party.

Keywords: Republic, *İstikbal Newspaper*, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Turkish Constitution of 1921), Assembly, National Struggle

Extended Abstract

Although the proclamation of the republic was left until after the peace treaty, a number of radical changes were known to have been made during the National Struggle that formed the basis of the Republican regime. The first important step that was taken toward these changes and innovation movements can be expressed as the establishment of the Turkish Grand National Assembly (TGNA) in April 1920. While the establishment of the TGNA underlined the will of the nation, it also allowed the National Struggle movement to gain legitimacy. Secondly, the emphasis on the sovereignty of the nation in Article 1 of the Constitution adopted on January 20, 1921 marked an important step that had been taken in the process leading to the proclamation of the republic. In addition to these, the abolition of the sultanate on November 1, 1922 was a declaration that no authority or person could be effective other than the parliament and that the appropriate time to name the regime that was now being de facto implemented was believed to have come.

The discussions on determining the republican regime as the form of government were brought to the agenda by both national and local press organs. First published on December 10, 1918, *İstikbal Newspaper* was one of these organs supporting the National Struggle movement. The newspaper dealt with the pre- and post-proclamation of the republic with the news articles it published and later made serious criticisms against the method that had been followed during the proclamation. Although the newspaper had accepted the regime that existed before the proclamation to already be a republic and included articles praising the republican regime, it criticized how the proclamation had been imposed by taking advantage of the cabinet crisis.

From the beginning of the preparations for the amendments to the 1921 Constitution to the proclamation of the republic, *İstikbal Newspaper* closely followed the developments within this scope and conveyed these goings on to readers with an oppositional approach, though this oppositional attitude was not directed toward the republican regime. With the adoption of the new regime, the powers of parliament had

been reduced compared to the parliamentary governmental system, and the prime ministerial and especially presidential offices had been given broad powers. The newspaper interpreted this situation as a departure from the principles of sovereignty and nationalism and a shift away from the axis of democracy. In this context, the newspaper increased its dosage of criticism and emphasized how granting wide powers to a person or office other than the parliament could lead to the transformation of the political system into a dictatorship in the future. The articles published in the newspaper emphasized that the powers of the parliament should not be given to any one person or authority.

Although *İstikbal Newspaper* stated that the proclamation of the republic had been carried out in a hurry as a *fait accompli*, the news articles it published also accepted the inevitability of the republican regime being established after the sultanate was abolished. This situation may be viewed as a contradiction. However, the main issue the newspaper addressed was how the change had been made in a short period of time, not by consulting the nation but with the encouragement and guidance of a certain cadre of people. In addition, the oppositional attitude of the press toward the proclamation of the republic and the regulations of 1923 shows the press at that time to have had broad freedoms. Indeed, the articles *İstikbal Newspaper* published were seen to have an extremely high level of criticism against the government and the *Halk Fırkası* [People's Party]. *İstikbal Newspaper* displayed an oppositional attitude toward the methods followed while proclaiming the republic and expressed its thoughts on the supremacy of the parliament and the sovereignty of the nation with great courage and open-heartedness, which played an important role in maintaining awareness in public consciousness.

Giriş

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi ile savaştan çekilmiştir. İtilaf Devletlerinin mütarekenin ardından başlayan işgal faaliyetlerine karşı yerel düzeyde başlayan direniş hareketleri, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a geçmesi ile birlikte daha örgütlü ve merkezî bir nitelik kazanmıştı. Zira ilk etapta teşkilatlandıkları bölgeleri savunmak ve işgalleri sonlandırmak amacıyla Müdafaa-i Hukuk, Muhafaza-i Hukuk ve Redd-i İlhak gibi adlar ile kurulan cemiyetler, Sivas Kongresi sırasında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında birleştirilmişti.¹ Millî Mücadele'nin başlangıcından Lozan Barış Antlaşması'na uzanan süreçte bir yandan İtilaf Devletlerinin işgallerine karşı bağımsızlık savaşı verilerken diğer taraftan da yeni bir Türk devletinin temellerinin atıldığı görülmektedir. Millî Mücadele'nin askeri safhası tamamlandıktan sonra 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile birlikte yeni Türk devleti, bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesindeki yerini almıştı.² Bundan sonraki süreçte toplumun kalkındırılması adına iktidarı ellerinde bulunduran kadronun hedefleri doğrultusunda sosyal, iktisadi ve siyasi alanda birtakım köklü değişikliklerin yapıldığı bilinen bir gerçektir. Cumhuriyetin ilanı da bu değişiklikler ya da yenilik hareketlerinin en önde gelenlerinden biri idi.

Cumhuriyetin ilanı her ne kadar barış antlaşması sonrasına bırakılsa da esasen Millî Mücadele döneminde cumhuriyet rejimine temel oluşturan bir takım köklü değişiklikler yapılmıştır. Sözü edilen değişiklikler ya da yenilik hareketlerine yönelik atılan ilk önemli adım, 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılması olarak ifade etmek mümkündür. TBMM'nin açılmasıyla bir yandan millet iradesinin altı çiziliyor diğer taraftan da Millî Mücadele hareketi meşruluk kazanmış oluyordu. İkinci olarak 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesinde millet hâkimiyetine yapılan vurguyla ilana giden süreçte önemli bir aşama kaydedildiği bir gerçektir.³ Bunların yanı sıra 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla da meclisin üstünde herhangi bir makam ya da kişinin etkin olamayacağı belirtilmiş⁴ ve artık fiili olarak uygulanmakta olan rejimin adının konulması için uygun zamanın gelmesi beklenmiştir.

-
- 1 Mondros Mütarekesi sonrasında ortaya çıkan direniş hareketleri ve kurulan cemiyetler hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım: İstiklal Harbi'nin Gerçekleri*, C. II, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 203-225; Mustafa Budak, *Misâk-ı Millî'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*, 5. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s. 27-58.
 - 2 İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C. I, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 75-92.
 - 3 Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 62.
 - 4 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 36. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2022, s. 277-280; Nurettin Güz, "Cumhuriyetin İlanına Basının Bakışı", *Seçuk İletişim*, 1/1, 1999, s. 4.

Etimolojik manada “halka ait olan devlet” şeklinde ifade edilmesi mümkün olan cumhuriyet rejimini⁵ hükümet şekli olarak belirlemeye yönelik tartışmalar gerek ulusal gerekse yerel basın organları tarafından gündeme taşınmıştır. 10 Aralık 1918 tarihinde yayımlanmaya başlanan ve Millî Mücadele hareketini desteklemek amacıyla çıkarılan *İstikbal Gazetesi*⁶ de bu organlardan biriydi. Yayımladığı haber ve makaleler ile cumhuriyetin ilanını öncesi ve sonrasıyla birlikte ele alan gazetede, ilan sürecinde takip edilen yönetime yönelik ciddi eleştiriler de yapılmıştır. Esasen gazetede ilandan önceki mevcut rejimin zaten cumhuriyet olduğunun kabul edilmesine ve cumhuriyet rejimini öven yazılara yer verilmesine⁷ karşın ilanın kabine buhranından istifade edilerek, bir “emrivaki” ile gerçekleştirilmesi tenkit edilmiştir.⁸ Bu kapsamda “Cumhuriyetin ilanına metodolojik bir muhalefet” ifadesiyle cumhuriyetin ilan edilmesine değil ilan sürecinde takip edilen yönetime vurgu yapılmak istenmiştir. Zira gazetede yer alan haber ve makalelerde ilanın halka danışılmadan aceleye getirilerek gerçekleştirildiği öne çıkarılmıştır.

İstikbal’in haber kaynakları başta Anadolu Ajansı, Ankara ve İstanbul basını olmak üzere Avrupa basını, Moskova telsizi ve Batum üzerinden gelen Gürcü gazeteleriydi.⁹ Gerek muhabirleri aracılığıyla gerekse takip ettiği basın organlarından edindiği bilgiler çerçevesinde cumhuriyetin ilanı sürecinde milli hâkimiyet ve meclis üstünlüğü konularına gazetede sıklıkla vurgu yapılmıştır. Haberlerin genelinde hükümet şeklinin cumhuriyet olarak kabul edilmesine olumlu yaklaşıldığı fakat bu şekliyle meclis üstünde bir makam teşkil edilmesinin tenkit edildiği görülmektedir. Gazetede Birinci ve İkinci TBMM’nin düşünce yapısı ile ilgili değerlendirmelere de yer verilmiştir. Ayrıca Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nda yapılacak değişiklik ya da değişiklikler ile millet hâkimiyetinin sınırlandırılmaması hususuna dikkat çekilmiştir. Cumhurbaşkanıya verilmek istenen yetkiler de

5 Ali Fuat Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku*, Baha Matbaası, İstanbul, 1960, s. 344-345; Kemal Gözler, “Hukuk Açısından Monarşi ve Cumhuriyet Kavramlarının Tanımı Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54/1, 1999, s. 52. “II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Millî Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi” adlı eserinde hâkimiyet anlayışı üzerine analizler yapan Sancaktar, cumhuriyetin bir kanun hâkimiyeti olduğunu ve kanunları da milletin seçmiş olduğu meclis yaptığı için sözü edilen rejimin bir halk hâkimiyeti, idaresi olarak ifade edilebileceğini dile getirmiştir. Bahsi geçen eserde cumhuriyet idaresinde insanın özgür bir birey olduğuna değinilmekle birlikte cumhuriyet idaresinin çoğunluk esasına dayandığına da vurgu yapılmıştır. Bkz. Fatih Mehmet Sancaktar, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Millî Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s. 508-511.

6 İstikbal Gazetesi, 10 Aralık 1918 tarihinde yayımlanmaya başlamış ve 11 Mart 1925’te kapatılmıştır. Faik Ahmet Bey tarafından çıkarılan gazete, aktif olduğu süreçte toplam 1.426 sayı yayımlanmıştır. Bkz. Ömer Ali Keskin, “Millî Mücadele’ye Giden Yolda Bir Gazetenin Doğuşu; “İstikbal”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/2, 2014, s. 183; Engin Çağdaş Bulut, Hikmet Öksüz, “TBMM’nin Açılışının Trabzon’da Çıkan İstikbal Gazetesine Yansımaları”, *Türkiyat Mecmuası*, 30/1, 2020, s. 660.

7 Faik Ahmet, “Cumhuriyet Şekli”, *İstikbal*, 27 Eylül 1923, s. 1.

8 Faik Ahmet, “Emrivaki”, *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.

9 Mesut Çapa, “Millî Mücadele Döneminde İstikbal Gazetesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 3/10, 1992, s. 134.

gazetede öne çıkan konular arasında yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı gerek Millî Mücadele döneminde gerekse cumhuriyetin ilanı sürecinde dönemin önemli vilayet merkezlerinden biri olan Trabzon'da yayımlanan İstikbal Gazetesi'nin ilanın gerçekleştirilme sürecinde takip edilen yöntem muhalif yaklaşımını ortaya koymaktır.

1. Cumhuriyetin İlanı ve İstikbal Gazetesi

Cumhuriyetin ilanında önemli bir rol oynayan Mustafa Kemal Paşa'nın gerek nereden etkilendiği hususuna gerek Millî Mücadele sürecinde gerekse cumhuriyet ilan edilene kadar gerçekleştirdiği faaliyetlere genel hatlarıyla değinilmesi cumhuriyetin ilan sürecinin anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Okuduğu eserlerden hareketle Mustafa Kemal Paşa'nın etkilendiği düşünürlerin iki grupta toplanabileceğini ifade eden Zeki Eraslan, bunlardan ilkinin “*Yeni Osmanlılar Cemiyeti*” çatısı altında bulunduğunu belirtmiştir.¹⁰ Sözü edilen cemiyetin önde gelen simaları arasında yer alan Ziya Paşa ile vatan ve hürriyet şairi olarak da bilinen Namık Kemal'in, Mustafa Kemal Paşa'yı düşünsel manada etkilediği ileri sürülebilir. Mustafa Kemal Paşa'yı etkileyen gruplardan ikincisi ise Avrupa kaynaklı bir düşünce sistemidir.¹¹ Mustafa Kemal Paşa'nın Fransız İhtilali'nden ve ihtilalin düşünsel hazırlayıcılarından biri olan Jean Jacques Rousseau'dan etkilendiğini söylemek mümkündür. Rousseau'nun yanı sıra Mostesquieu'den de etkilenen Mustafa Kemal Paşa, Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* ve Mostesquieu'nun *Kanunların Ruhunu* adlı eserlerini incelemiştir. *Kanunların Ruhunu* adlı eserin özellikle cumhuriyet ile ilgili kısımlarının altını çizmesi, cumhuriyet rejiminin onun fikri yapısı içerisinde yer bulduğunu göstermesinin yanında uygun ortam ve koşulların oluşması durumunda sözü edilen rejimi benimseyebileceğine yönelik ipuçları içermektedir.¹²

Mustafa Kemal Paşa, düşünsel dünyasını etkileyen düşünür ve şahsiyetlerin katı bir takipçisi olmamış ve edinmiş olduğu bilgi birikimini analiz ederek kendine has bir

10 Zeki Eraslan, “İkili İktidar Dönemi Anayasası Olarak Teşkilat-ı Esasiye Kanununun (1921 Anayasası'nın) Düşünsel Temellerine Bakış”, *1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Makaleler*, haz. Murat Alper Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2022, s. 212.

11 Zeki Eraslan, “İkili İktidar Dönemi Anayasası Olarak Teşkilat-ı Esasiye Kanununun (1921 Anayasası'nın) Düşünsel Temellerine Bakış”, s. 212.

12 Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, s. 13-14. Ayrıca Hanioglu, *Atatürk* adlı eserinde Mustafa Kemal Paşa'nın Fransa'daki siyasi modeli ne ölçüde taklit edilmeye değer bulunduğunu, üçüncü cumhuriyet döneminde siyasal partiler üzerine yapılan çalışmaları incelemek için özel olarak çevirtmesinden anlamının mümkün olduğunu ifade etmiştir. Bkz. M. Şükrü Hanioglu, *Atatürk: An Intellectual Biography*, Princeton University Press, Princeton&Oxford, 2011, s. 134-135. Bunun yanında Mustafa Kemal Paşa'nın düşünce dünyasını etkileyen düşünürler ve gelişmeler hakkında detaylı bilgi için bkz. Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991; Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960; Bayram Kodaman, *Cumhuriyet'in Tarihi – Fikri Temelleri ve Atatürk*, 5. Baskı, Alter Yayıncılık Reklamcılık Limited Şirketi, Ankara, 2005.

sentez oluşturmuştur. Onun millet idaresine ilişkin düşüncelerini uygulama fırsatı bulunduğu sürecin Millî Mücadele yıllarına rastladığı bilinmektedir. Zira bu dönemdeki söylem ve faaliyetlerinin cumhuriyet rejimi ile ilgili olduğu kabul görmektedir. Millî Mücadele döneminde 22 Haziran 1919 tarihinde yayımlanan Amasya Genelgesi'nde yer alan “*Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*” ilkesi¹³ ile Erzurum ve Sivas Kongrelerinde öne çıkarılan “*milli irade*” vurgusu esasen cumhuriyet rejimini çağrıştırmaktaydı.¹⁴ Öte yandan Mazhar Müfit Kansu, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi henüz toplanmadan önce kendisine “*Şekli hükümet cumhuriyet olacaktır*” dediğine anılarında yer vermiştir.¹⁵ Diğer taraftan yeni Türk devletinin benimseyeceği yönetim şekline ilişkin ilk resmi işaretin 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile verildiği yaygın bir kanaattir.¹⁶ Zira kanunun ilk maddesinde “*Hâkimiyet bila kaydu şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir*”¹⁷ denilmekteydi. Saltanatın kaldırılması da şartlar olgunlaşınca devletin hükümet şeklinin cumhuriyet olarak belirleneceğine yönelik bir fikir vermekteydi.¹⁸ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa cumhuriyetin ilanından yaklaşık bir ay önce Neue Freie Presse Gazetesi muhabirine verdiği demeçte Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ilk maddesindeki ifadelerin esasen cumhuriyet olarak özetlenebileceğini belirtmişti. Söz konusu demecinin devamında ise Türkiye'nin yenileşme hareketlerinin henüz nihayet bulmadığını, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik ve düzenlemelerin yapılacağını ve Türkiye'de fiili olarak uygulanmakta olan şeklin kanunen de kısa süre içerisinde tespit edileceğini vurgulamıştı.¹⁹

13 İbrahim İnce, “Cumhuriyet Düşüncesi İle İlgili Gelişmeler ve Cumhuriyetin İlanına Yönelik Tepkiler”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/4, 2019, s. 339.

14 Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 24, 51, 116; Ayrıca Millî Mücadele yıllarında toplanan kongrelerin yapısı, nitelikleri ve toplanış amaçları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, 5. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2022.

15 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümine Kadar Atatürk'le Beraber*, 5. Baskı, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 72. Millî Mücadele hareketi için silah, cephane ve mali yardım imkânlarını araştırmak üzere Moskova'ya gönderilen Halil (Kut) Paşa ile Fuat Sabit Bey, Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin ile belirtilen bağlamda Mayıs 1920'de bir görüşme yapmıştı. Çiçerin, bu görüşmenin detaylarını Lenin'e iletmek için yazdığı belgede Türkiye'de kurulacak rejim ile ilgili “*Nasil olsa her türlü cumhuriyet olacak*” demekteydi. Dolayısıyla Sovyet Rusya Hükümeti Hariciye Komiseri tarafından böyle bir öngöründe bulunulması dikkate değerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sotsialno-Politicheskoj İstorii*, (Rusya Sosyo-Politik Tarih Devlet Arşivi-RGASPI). Fond Adı: Grigoriy Konstantinoviç Orconikidze. Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1, 16 Mayıs 1920.

16 Ahmet Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri: Millî Mücadele Döneminde Seçimler*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 107.

17 “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, *Ceride-i Resmîye*, 7 Şubat 1337/1921, s. 1.

18 Faik Ahmet, “Cumhuriyet Şekli”, *İstikbal*, 27 Eylül 1923, s. 1.

19 “Mustafa Kemal Paşa Cumhuriyet ve Garplılaşmak Üzerine Beyanatta Bulundu”, *İstikbal*, 3 Teşrin-i Evvel 1339 (3 Ekim 1923), s. 1; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri: T.B.M. Meclisinde ve Kurultaylarında (1919-1938) I-III*, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 86-87.

İkinci dönem TBMM'nin 11 Ağustos 1923'te toplanmasından yaklaşık iki ay sonra devletin hükümet merkezinin Ankara olması kararlaştırılmıştı.²⁰ Artık fiili olarak tatbik edilmekte olan rejimin adının konularak devlet başkanının belirlenmesi gerekmekteydi. Bahsi geçen gelişmeler her ne kadar Mustafa Kemal Paşa'nın devletin hükümet şeklini cumhuriyet olarak belirlemek istediğini gösterse de Mustafa Kemal Paşa bunun için uygun bir zeminin oluşturulması gerektiğinin bilincindeydi. Zira meclis içerisindeki müzakereler ile tabii bir çoğunluk sağlanamayacağı muhtemeldi. Dolayısıyla “*İnce politika taktikleri ile bir teslimiyet havası yaratılmalı idi*”.²¹ Bu kapsamda mecliste hükümetin birtakım sebepler ile eleştirilmesi ve güç çalısır bir duruma sokulmasından faydalananak, Mustafa Kemal Paşa'nın cumhuriyetin ilanı için istikamet belirlediği anlaşılmaktadır.²² Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa'nın telkini ile Ali Fethi (Okyar) Bey Hükümeti'nin istifa ettiği ve istifa eden hükümetten tekrar vekillğe seçilenler olması durumunda kabul etmemeleri gerektiğinin kararlaştırıldığı görülmektedir.²³ Dolayısıyla ilan öncesinde ortaya bir kabine buhranı çıkmış/çıkarılmış ve buhranın çözülmesi için Mustafa Kemal Paşa'dan yardım istenmiştir. Mustafa Kemal Paşa, hükümet şeklinin cumhuriyet olarak benimsenmesinden başka çare olmadığını belirtmiştir.²⁴ Yapılan hazırlıkların ardından Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesinin sonuna “*Türkiye Devleti'nin şekli-i hükümeti, Cumhuriyettir*” ibaresi eklenerek fiili olarak uygulanan sistemin adı konulmuştur.²⁵ Sözü edilen kanunda 1923 yılında yapılan değişiklik ile düzenlenen diğer hususlar Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda şu şekilde yer almıştır:

“[Madde 2] *Türkiye Devletinin dini, Din-i İslâmdir. Resmî lisanı Türkçedir.* [Madde 4] *Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, Hükümetin inkısam ettiği şubaları idareyi icra vekilleri vasıtasıyla idare eder.* [Madde 10] *Türkiye Reisiscumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyeti-i Umumiyesi tarafından ve kendi âzası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazifei Riyaset yeni Reisiscumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir.* [Madde 11] *Türkiye Reisiscumhuru devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyeti Vekileye riyaset eder.* [Madde 12] *Başvekil Reisiscumhur tarafından ve Meclis âzası meyanından intihap olunur. Diğer vekiller Başvekil tarafından gene Meclis âzası arasından*

20 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon Kodu. 30-10-0-0, Yer No: 122-866-4, 17 Ekim 1923.

21 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya: Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2012, s. 437.

22 Ercan Yalçın, “Kurtuluş Savaşı Komutanları Ekseninde Cumhuriyet Rejimi Tartışmaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10/22, 2011, s. 120.

23 Kemal Atatürk, *Nutuk...*, s. 613-623; İsmet İnönü, *Hatıralar*, haz. Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 440-441; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal 1922-1938*, C. III, 26. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 146.

24 Falih R. Atay, *Çankaya...*, s. 438.

25 Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri: Sened-i İttifak'tan Günümüze*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 119.

*intihap olunduktan sonra heyet-i umumiyesi Reiscumhur tarafından Meclisin tasvibine arz olunur. Meclis hali içtimada değil ise keyfiyeti tasvip Meclisin içtimana talik olunur.*²⁶

İlanın basına yansımalarına bakıldığında, devletin hükümet şeklinin cumhuriyet olarak belirleneceği duyumunun alınmasından sonra ulusal basında olduğu gibi yerel basın temsilcilerinden biri olan İstikbal'de de cumhuriyetin ilanı meselesinin gündeme taşındığı görülmektedir. İlandan yaklaşık bir ay önce Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak olan değişikliğin hazırlandığı ve BMM Hükümeti yerine hükümet şeklinin cumhuriyet olacağı belirtilmiştir. İlk cumhurbaşkanının ise Mustafa Kemal Paşa olacağı başköşeden bildirilmiştir.²⁷ İstikbal'in başyazarı Faik Ahmet (Barutçu) Bey, cumhuriyetin bir şekli ilmiye olduğunu dolayısıyla böyle bir karar alınarak ilmin gereğine göre hareket edildiğini söylemiştir. Fakat millet hâkimiyetinin sınırlanmaması gerektiğine de özellikle dikkat çekmiştir. Faik Ahmet Bey, 27 Eylül'de kaleme aldığı başmakalesinde cumhuriyetin ilan edileceğinin önceden belli olduğunu zira 1 Kasım 1922 tarihinde alınan karar ile birlikte bu şekle doğru bir adım atıldığını ifade etmiştir.²⁸ Ulusal basındaki genel kanaat de saltanatın kaldırılmasından sonraki mevcut sistemin adının zaten cumhuriyet olduğu yönündedir.²⁹ Fakat halkın henüz radikal değişikliklere hazır olmaması rejimin adının konulmasını geciktirmiştir. Zira cumhuriyet kelimesi bir yıl önce kullanılmış olsaydı ciddi bir dirençle karşılaşılacağı olasıydı.³⁰ Dolayısıyla zaruri olarak şartların olgunlaşması için uygun anın gelmesinin beklendiği yaygın bir görüş olarak kamuoyunda dillendirilmiştir.

Gerek kabine buhranını gerekse cumhuriyetin ilan sürecini İstikbal Gazetesi'nden takip etmek mümkündür. Gazetede 7 Kasım'da yayımlanan Kerim imzalı bir makalede kabine buhranı ve cumhuriyetin ilan kararının alınması aşamasında sürecin nasıl ilerlediği detaylarıyla birlikte aktarılmıştır. Bu bağlamda 26 Ekim Cuma gecesi kabine buhranının duyurulduğu ve bu buhranın süratle halledilmesi hususunda herkesin hemfikir olduğu belirtilmiştir. Hükümetin kuvvetli olmadığı kabul edildiği ve kuvvetli bir hükümet kurulması için mebusların hararetle bir tartışma içerisine girdiği ifade edilmiştir. Fakat söz konusu tartışmalardan bir netice çıkmamıştır. Pazartesi günü Halk Fırkası toplantısında da mebuslar kuvvetli bir hükümet oluşturamamış ve fırka mensupları Mustafa Kemal Paşa'dan yardım istemiştir. Mustafa Kemal Paşa da meselenin hızlı bir şekilde

26 Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa...*, s. 119.

27 "Şekli Hükümetimiz Cumhuriyet Oluyor İlk Reiscumhur: Mustafa Kemal Paşa", *İstikbal*, 26 Eylül 1923, s. 1.

28 Faik Ahmet, "Cumhuriyet Şekli", *İstikbal*, 27 Eylül 1923, s. 1.

29 Nurettin Güz, "Cumhuriyetin İlanına Basının Bakışı", s. 4.

30 Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1971*, C. II, 2. Baskı, haz. Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm ve Ticaret A. Ş., İstanbul, 1997, s. 885.

çözülmesi için Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yapılmasının gerekliliğini izah etmiştir.³¹ Ayrıca kuvvetli ve mesul bir hükümet oluşturabilmek için başbakanın cumhurbaşkanı tarafından tayin edilmesi gerekliliği de belirtilmiştir. Ardından hazırlanmış olan değişiklik projesi mecliste görüşüldükten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi kabul edilmiştir.³² İstikbal Gazetesi'nde süreç bu şekilde anlatılmakla birlikte gazetede yer alan makale ve haberlerin genelinde cumhuriyetin ilanının kabine buhranından istifade edilerek³³, bir emrivaki ile aceleye getirilerek³⁴ gerçekleştirildiği üzerinde durulmuştur. Faik Ahmet Bey'in cumhuriyetin ilanı ile ilgili düşüncelerini açık bir biçimde ifade ettiği görülmektedir. Gazetede kabine buhranının cumhuriyeti doğurmakla nihayet bulunduğu başköşeden bildirilirken³⁵, Faik Ahmet Bey'e göre ilan aceleye getirildiği için yapılmak istenen şeyin şekli, mahiyeti ve detayları tayin ve tespit edilememiştir. Ona göre böyle bir yöntem takip edilerek kamuoyundaki tereddüt ve muhtemel mukavemetler engellenmeye çalışılmıştır.³⁶ İstikbal Gazetesi'nde yer alan haberlerde cumhuriyete karşı olunmadığı; fakat cumhuriyetin ilan ediliş yöntemine yönelik oldukça eleştirel bir tutum sergilendiği görülmektedir.³⁷

İstikbal Gazetesi'nde 31 Ekim'de yayımlanan Faik Ahmet Bey'in başmakalesinde, Heyet-i Vekile buhranının Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği bir teklif ile "...devlet buhranı..." şekline dönüştüğüne dikkat çekilmiştir. Faik Ahmet Bey, Paşa'nın kabine buhranına çare olmak üzere hükümet şeklinin değiştirilmesi ve cumhuriyetin ilan edilmesi hususunda bir teklif verdiğini ifade ederek genel bilgiyi özetlemiştir. Faik Ahmet Bey'in ifadelerine göre bu durum, mevcut buhrandan daha büyük bir buhranın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kabinenin istifa etme sebebi ile ilgili hiçbir haberin olmaması, cumhuriyetin ilanı için mevcut buhrandan istifade edilmek istendiği şeklinde değerlendirilmiş ve bu durum "...müretteb bir şey..." olarak yorumlanmıştır.³⁸ Öte yandan başmakalede meclisin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yapmaya yetkisi olmadığı, sadece millet tarafından seçilen olağanüstü meclislerin bahsi geçen yetkiye sahip olabileceği dile getirilmiştir. Başyazısında önceki şeklin mi yoksa cumhuriyet şeklinin mi isabetli olduğu konusunda tartışmaya girmeyeceğini belirten Faik Ahmet Bey, bir

31 Kerim, "Cumhuriyet Kararı Nasıl Verildi", *İstikbal*, 7 Teşrin-i Sani 1339 (7 Kasım 1923), s. 1.

32 Kerim, "Cumhuriyet Kararı Nasıl Verildi", *İstikbal*, 7 Teşrin-i Sani 1339 (7 Kasım 1923), s. 1.

33 Faik Ahmet, "Buhrandan Buhrana", *İstikbal*, 31 Teşrin-i Evvel 1339 (31 Ekim 1923), s. 1.

34 Faik Ahmet, "Emrivaki", *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.

35 "Heyeti Vekile Buhranı Cumhuriyeti Doğurmakla Nihayet Buldu", *İstikbal*, 31 Teşrin-i Evvel 1339 (31 Ekim 1923), s. 1.

36 Faik Ahmet, "Emrivaki", *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.

37 Mesut Çapa, *Faik Ahmet Barutçu: Hayatı ve Kişiliği*, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon, 1998, s. 42-43.

38 Faik Ahmet, "Buhrandan Buhrana", *İstikbal*, 31 Teşrin-i Evvel 1339 (31 Ekim 1923), s. 1.

milletin devlet şekli hususunda oy hakkı olmaz ve fikrine danışılmazsa ona izafe edilen hâkimiyetin bir anlamı kalmayacağına vurgu yapmıştır.³⁹

İstikbal'de 1 Kasım'da yayımlanan bir haberde cumhuriyetin ilanı nedeniyle Ankara başta olmak üzere memleketin her tarafında şenlikler yapıldığı, Yeni Gün ve Hâkimiyeti Milliye gazetelerinin cumhuriyeti överek, muvaffakiyet temennilerinde buldukları belirtilmekteydi. Trabzon'da ise hükümet dairesinde gerçekleştirilen bayramlaşma merasiminden sonra 101 pare top atıldığı ve kutlamalar yapıldığı ifade edilmekteydi.⁴⁰ Öte yandan gazetede, kabinenin oluşturulması ve tasvibi ile ilgili de bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda cumhurbaşkanının meclise bir tezkire verdiği ve mevcut 166 üyenin oybirliği ile meclisin kabineyi onayladığı belirtilmiştir.⁴¹ Diğer taraftan gazetede, İsmet Paşa Kabinesi'nin cumhuriyetin birinci kabinesi ve birinci hükümeti olarak göreve başladığı⁴² dile getirilmekle birlikte başbakanın, hükümetin takip edeceği mesai hakkında mecliste bir beyanat verdiği aktarılmıştır.⁴³

2. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda Tadilat Meselesi ve İstikbal Gazetesi'ndeki Yankıları

TBMM'ye kurucu bir nitelik kazandıran Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, hâkimiyeti mo-narktan alarak kayıtsız şartsız olarak millete vermişti. İkinci maddesinde yürütme ve yasama yetkisinin milletin yegâne temsilcisi olan TBMM'de toplandığı açıklanmıştı. Bu durum kuvvetler birliği ilkesinin benimsendiğini göstermekteydi. Üçüncü maddesinde ise Türkiye Devleti'nin BMM tarafından idare olunduğu ve hükümetinin de BMM Hükümeti olduğu belirtilmişti.⁴⁴ Bu sistemde meclis içerisinden çıkan, ona bağımlı ve onun denetimi altında çalışan bir İcra Vekilleri/Bakanlar Kurulu mevcuttu. Kurul üyeleri içlerinden birini başkan seçmekle birlikte meclis başkanı, bu kurulun doğal başkanı olarak kabul edilmekteydi. Meclisin üyeleri arasından seçtiği kişiler vasıtasıyla yürütme işlerini yerine getirmesi, sözü edilen kişileri denetleyebilmesi ve azledebilmesi ile yerlerine yenilerini seçebilmesi meclis hükümeti sisteminin tipik özellikleriydi.⁴⁵

39 Faik Ahmet, "Buhrandan Buhrana", *İstikbal*, 31 Teşrin-i Evvel 1339 (31 Ekim 1923), s. 1.

40 "Millete Düşen: Cumhuriyeti Tesid ve Şenlik", *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1. Trabzon'daki kutlamalar hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Muzaffer Başkaya, Mesut Yılmaz, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trabzon'da Milli Bayram Kutlamaları (1923-1950)", *Journal Of Social and Humanities Sciences Research*, 5/27, 2018, s. 3201-3215.

41 "Cumhuriyet Kabinesinin Mecliste Tasvibi", *İstikbal*, 2 Teşrin-i Sani 1339 (2 Kasım 1923), s. 1.

42 Kerim, "Cumhuriyet Hükümeti İşe Başladı", *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.

43 "Cumhuriyetin Başvekili Diyor ki", *İstikbal*, 2 Teşrin-i Sani 1339 (2 Kasım 1923), s. 1.

44 Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008, s. 59.

45 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk...*, s. 255-259.

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda bir devlet başkanı makamı olmamasına karşın meclis başkanı, doğal olarak devlet başkanına ait bazı işleri yerine getirmekteydi. Fakat bu durum yani devlet başkanının olmaması meclis hükümeti sisteminin teorik yapısına uymak gibi bir zorunluluktan kaynaklanmamaktaydı. Monarşinin başında zaten bir devlet başkanı varken Anadolu'da oluşturulan sistemin bir devlet başkanlığı meydana getirmesi saltanat yanlılarını oldukça rahatsız edecek ve haliyle tek vücut olmaya en çok ihtiyaç duyulan dönemde milli birliğin bozulmasına neden olacaktı. Bu kaygı kısmen ortadan kalktıktan sonra Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişiklikle cumhuriyet ilan edilerek devlet başkanlığı makamı oluşturulacaktı.⁴⁶

Devletin hükümet şeklinin cumhuriyet olarak belirleneceğinin anlaşılmasından sonra Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılması muhtemel değişiklik İstikbal Gazetesi'nde muhtelif yönleriyle ele alınmıştır. Gazetede öncelikle mevcut örneklerden hangisinin benimseneceği hususunun gündeme taşındığı görülmektedir. Biri Amerika Birleşik Devletleri'nde diğeri Fransa'da olmak üzere hâlihazırda iki model vardı. Amerika Birleşik Devletleri'nde millet tarafından seçilen cumhurbaşkanının yetkisi oldukça geniştir. Burada cumhurbaşkanının bir imparator kadar yetkisi olmasına karşın birleşik devletler, “cemahir-i müttehide” temsilcilerinden oluşan bir Ayan Meclisi ile cumhurbaşkanının yetkilerini bir dereceye kadar sınırlandırabilmekteydi. Birçok iş Ayan Meclisi'nin onayı ile yapılmaktaydı. Fakat yürütme kudreti cumhurbaşkanının elinde bulunmaktaydı. Fransa'ya bakıldığında cumhurbaşkanının yetkisinin sınırlı olduğu ve tüm görev ve sorumluluğun kabineye ait olduğu görülmektedir. Burada cumhurbaşkanı, Ayan ve Mebusan Meclisleri tarafından ortaklaşa seçilmekte ve hâkimiyet parlamentoda ortaya çıkmaktaydı.⁴⁷

Faik Ahmet Bey'e göre Türkiye'de Ayan Meclisi olmadığı için cumhuriyet ilan edildiğinde ya bahsi geçen modellerden biri kabul edilmeli ya da bir Ayan Meclisi oluşturularak cumhurbaşkanı bu iki meclis tarafından seçilmeliydi. Cumhuriyet şekli için yeni icatlara kalkışılmaması ve mevcut modellerden millet hâkimiyetine en yakın olanının tercih edilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Öte yandan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak olan değişikliğe yönelik değerlendirmelerinde hiçbir yerde alelade meclis ve parlamentolara değişiklik yapma yetkisi verilmediğini belirtmekteydi. Söz konusu değişikliğin seçimle belirlenecek bir kurucu meclis tarafından yapılması gerektiğinin üzerinde durmaktaydı. Yapılması düşünülen her işin milletin fikir ve iradesine dayandırılarak yapılmasını söylemekteydi. Böylelikle hem devletin istikrar ve nizamı sağlanmış olacak

46 Ergun Özbudun, *1921 Anayasası...*, s. 66-67; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk...*, s. 260.

47 Faik Ahmet, “Cumhuriyet Şekli”, *İstikbal*, 27 Eylül 1923, s. 1.

hem de hâkimiyet-i milliye prensiplerine göre hareket edilmiş olacaktı.⁴⁸ 28 Eylül'de gazetede başköşeden verilen bir haberde cumhuriyetin Avrupa modellerine benzemeyeceği belirtilerek kabul edilecek olan cumhuriyet şeklinin kendine has nitelikler taşıyacağı ifade edilmişti. Buna göre meclis, bir cumhurbaşkanı seçecek ve meclisin ayrıca bir başkanı olmayacaktı. Bu durumda cumhurbaşkanı aynı zamanda meclisin de başkanı bulunacaktı.⁴⁹ Bu hususta Faik Ahmet Bey, Batı aynen taklit edilmeyecek diye cumhurbaşkanının yetkilerini gereğinden fazla genişletip parlamentonun nüfuz ve kudretinin azaltılmaması hususuna özellikle dikkat çekmişti.⁵⁰

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak değişikliklere yönelik görüşmelerin devam ettiği günlerde mesele İstikbal Gazetesi tarafından yakından takip edilmiştir. Gazete, 10 Ekim tarihli haberinde projenin son halinde cumhurbaşkanının beş sene süreliğine TBMM tarafından seçileceği, meclisin ayrı bir başkanının olmasının yanında meclisin de tabii başkanı olduğu belirtilmiştir. Haberin devamında cumhurbaşkanının başbakanı seçtiği başbakanın da kabineye girecek kişileri seçtiğine değinilmiş ve meclisin süresi ile ilgili bilgi verildikten sonra projenin görüşmelerine halen devam edildiği ifade edilmiştir.⁵¹

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak değişiklikler hususunda “Teşkilât-ı Esasiyeciler” ve “Cumhuriyetçiler” olmak üzere mecliste iki akım bulunmaktaydı.⁵² Bunlardan ilki hâkimiyetin mecliste toplanmasını istemekteydi ve cumhuriyet şeklinin aleyhindeydi. İkincisi ise Teşkilât-ı Esasiyecilerin fikirlerine tamamen karşıydı. Fakat gazetede yer alan haberde bu iki gruptan cumhuriyetçilerin baskın çıkacağına kesin gözüyle bakılmaktaydı. Zira çoğunluğun Mustafa Kemal Paşa'dan ayrılması mümkün görünmemekteydi. Ayrıca Teşkilât-ı Esasiyeciler olarak adlandırılan mebuslar Halk Fırkası'ndan çıkmayı ya da çıkarılmayı göze alamayacakları için muhalefet edemeyecek ve ister istemez Halk Fırkası grubunda belirlenen kararı kabul edeceklerdi.⁵³

Faik Ahmet Bey tarafından 11 Ekim'de kaleme alınan bir makalede, meclisteki iki akımdan biri olan Teşkilât-ı Esasiyecilerin mevcut şeklin küçük bir düzeltme ile muhafazasını diğerlerinin ise hazırlanan cumhuriyet projesinin kabulünü istediği belirtilmiştir. Teşkilât-ı Esasiyeciler memleketin menfaatini ve genel menfaati, hâkimiyetin mecliste

48 Faik Ahmet, “Cumhuriyet Şekli”, *İstikbal*, 27 Eylül 1923, s. 1.

49 Faik Ahmet, “Cumhuriyet Şekli”, *İstikbal*, 27 Eylül 1923, s. 1.

50 Faik Ahmet, “Türkiye Cumhuriyeti”, *İstikbal*, 3 Teşrin-i Evvel 1339 (3 Ekim 1923), s. 1.

51 “Teşkilatı Esasiyede Tadilat Meselesi”, *İstikbal*, 10 Teşrin-i Evvel 1339 (10 Ekim 1923), s. 1.

52 “Teşkilatı Esasiyede Tadilat Meselesi”, *İstikbal*, 10 Teşrin-i Evvel 1339 (10 Ekim 1923), s. 1.

53 “Teşkilatı Esasiyede Tadilat Meselesi”, *İstikbal*, 10 Teşrin-i Evvel 1339 (10 Ekim 1923), s. 1.

toplanmasında görmekteydi. Cumhuriyetçiler ise hâkimiyet-i milliye'nin az çok sınırlandırılmasını ve yürütmenin meclisten daha geniş salâhiyete sahip bir cumhurbaşkanının elinde devlet işlerinin daha muntazam işleyeceği kanaatine sahipti. Faik Ahmet Bey'e göre yürütmenin meclis uhdesinden alınarak kabineye verilmesinin millet hâkimiyetini sınırlandıracağına şüphe yoktu. Yürütme yetkisine sahip olan hükümet, meclis karşısında hatta belki de birazda meclisin üstünde bir salâhiyet elde edecekti. Ayrıca Faik Ahmet Bey, cumhurbaşkanının da yetkilerinin genişletilmek istendiğine dikkat çekmişti. Yapılacak olan değişiklikle meclisin eski kudretini kaybedeceği buna karşılık hükümetin ve cumhurbaşkanının yetkilerinin meclisten daha geniş bir hal alacağını vurgulamıştı.⁵⁴

Teşkilât-ı Esasiye projesinin getireceği yeni sistemde bir devlet başkanlığı yani cumhuriyetin gereği olarak bir cumhurbaşkanlığı makamı oluşturulmuştu. Bakanların ve başbakanın seçilmesi meclisin uhdesinden alınarak cumhurbaşkanına verilmişti. Dolayısıyla meclis hükümeti sisteminin şeffaf biçiminden uzaklaşmıştı. Fakat o dönemde esasen daha güçlü ve meclisten de bir dereceye kadar bağımsız bir hükümet oluşturulmaya çalışılmaktaydı. Hatta Mustafa Kemal Paşa'nın amacı da bu idi.⁵⁵ Bu kapsamda oluşturulan yeni sistemde bütün yetkileri meclise veren Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişiklikle meclis yetkilerinin bir kısmı yine meclis adına kullanılmak üzere cumhurbaşkanına ve İcra Vekilleri Heyeti'ne (Bakanlar Kurulu'na) verilmişti. Böylelikle meclisin İcra Vekilleri Heyeti tarafından yürütülen işlere müdahale etmesi sonucunda yürütme ve yasama ilişkilerinde sıklıkla vuku bulan aksaklık giderilmişti.⁵⁶ Faik Ahmet Bey bu durumun yani hükümetin, meclisten bağımsız olarak güçlenmesinin meclisin etkinliğini azaltacağına inanmaktaydı. Bu nedenle bazı mebuslar mevcut Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun değiştirilmemesi ve yürütmenin tahakküm altına alınmaması gerektiğini savunmaktaydı.⁵⁷ Faik Ahmet Bey'e göre meclis, hukuk ve salâhiyetine sahip çıkmak için direnmezse bugünkü şekilde de yarınki şekilde de hiçbir zaman hükümetin tahakkümüne mâni olamayacaktı. Her fırsatta meclisin hâkimiyetine sahip çıkması gerektiğine vurgu yapan Faik Ahmet Bey, Teşkilât-ı Esasiye

54 Faik Ahmet, "İki Cereyan", *İstikbal*, 11 Teşrin-i Evvel 1339 (11 Ekim 1923), s. 1.

55 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk...*, s. 284-285. Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk*'ta yer alan ifadelerinde Birinci TBMM'nin Misâk-ı Milli ilkelerini kabul ettiğini ve bu ilkelerin gerçekleştirilmesini sağlamak için çalıştığını belirtmekle birlikte bir süre sonra mecliste ortaklaşa çalışmanın güçleştiğini belirtmiştir. Çok basit konularda bile oyların dağıldığını ve meclisin iş yapamaz hale geldiğini ifade etmiştir. Öte yandan mecliste ortaya çıkan grupların birbirleri ile yarışmaya başladığı ve birbirlerini dinlememek yüzünden mecliste neredeyse bir kargaşa ortamının doğduğuna dikkat çekmiştir. Yine mebuslar hükümet üyelerini seçerken güç bir durumla karşı karşıya kalmaktaydı. Sözü edilen gelişmeler ve o dönemdeki şartlar göz önüne alındığında, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişiklikler ve devletin hükümet şeklinin cumhuriyet olarak belirlenmesi oldukça anlamlı görünmektedir. Bkz. Kemal Atatürk, *Nutuk...*, s. 463-464, 620.

56 Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 40.

57 Faik Ahmet, "İki Cereyan", *İstikbal*, 11 Teşrin-i Evvel 1339 (11 Ekim 1923), s. 1.

Kanunu'nda yapılacak değişikliğin görüleceği süreçte meclisin durgun bir göl manzarasından başka bir görüntü vermeyeceğine de dikkat çekmişti.⁵⁸ Zira mebusların Halk Fırkası'ndan çıkarılmayı göze alamayacaklarından karara muhalif bir görüş bildirmeyeceklerini düşünmekteydi.⁵⁹

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yapılarak oluşturulmak istenen “cumhuriyet projesi”nin bir emrivaki ile kabine buhranından faydalanılarak ilan edildiğine inanılmaktaydı. Faik Ahmet Bey, henüz somut bir durum olmadığı halde yapılmak istenen şeyin şekil ve mahiyeti ile esas ve detayları tespit edilmeden cumhuriyet ilan edildiğini düşünmekteydi.⁶⁰ Aslında değişiklik meselesi gündeme geldiğinde esaslı fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştı. Hatta proje üzerinde çalışan uzmanlar cumhurbaşkanına verilmek istenen yetkiler hususunda fikir ayrılığına düşmüştü. Hükümet ve hükümet yanlıları meclisin hâkimiyet ve salahiyetini sınırlandırarak cumhurbaşkanının salahiyetlerini genişletmek istiyordu. Fakat encümen üyeleri bu durumu kabul etmek istemiyordu. Öte yandan mebusların bazıları Teşkilât-ı Esasiye prensiplerinin muhafazasını savunmaktaydı. Sözü edilen fikir ayrılıkları projenin tamamlanmasına engel olmakla birlikte durum gittikçe daha da karmaşık bir hal alıyordu. Örneğin nüfuzlu bir mebus bir gazete muhabirine verdiği demeçte: “Bizim tadilat yapmağa salahiyetimiz yoktur, biz meclis-i müessesan [kurucu meclis] değiliz, milletten aldığımız salahiyetin hududuna tecavüz edemeyiz”⁶¹ demektedir. Faik Ahmet Bey de projenin pek çok eksik noktası bulunduğunu ileri sürmekte ve mevcut Meclisin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yapmaya hukuken salahiyettar olmadığını düşünmekteydi. Ona göre de bunu, kurucu bir meclisin yapması gerekmektedir.⁶²

Faik Ahmet Bey, 1 Kasım'da kaleme aldığı makalesinde yeni düzenlemeler ile birlikte meclisin artık hâkimiyetinin bir kısmına veda ettiğini ifade etmiştir. Saltanatın kaldırılmasıyla millet hâkimiyeti mecliste ortaya çıkmaktaydı. Fakat bundan sonraki süreçte TBMM'nin kabine üzerinde sadece denetim hakkı kaldığına ve yetki alanının daraltıldığına vurgu yapmıştır.⁶³ Öte yandan cumhurbaşkanına geniş yetkiler vermek is-

58 Faik Ahmet, “İki Cereyan”, *İstikbal*, 11 Teşrin-i Evvel 1339 (11 Ekim 1923), s. 1.

59 “Teşkilatı Esasiyede Tadilat Meselesi”, *İstikbal*, 10 Teşrin-i Evvel 1339 (10 Ekim 1923), s. 1.

60 Faik Ahmet, “Emrivaki”, *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.

61 Faik Ahmet, “Emrivaki”, *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.

62 Faik Ahmet, “Türkiye Cumhuriyeti”, *İstikbal*, 3 Teşrin-i Evvel 1339 (3 Ekim 1923), s. 1.

63 Esasen Faik Ahmet Bey, TBMM'nin Meclis Hükümeti Sistemi'nin uygulandığı dönemde sahip olduğu salahiyetlerin azaltılmasını tenkit etmiştir. Fakat yasama, yürütme ve yargı yetkilerini meclis uhdesinde toplayan bu sistem olağanüstü hallere mahsus idi. Fatih Mehmet Sancaktar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2021, s. 201. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'yı düşünsel manada etkilediği bilinen Jean Jacques Rousseau da sözü edilen yasama, yürütme ve yargı erklerinin mecliste toplanması gerektiğini düşünmekteydi. Bkz. Hüseyin Nail Kubalı, *Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esaslar ve Siyasal Rejimler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları-Kutulmuş Matbaası, İstanbul, 1971, s. 367.

teyem mebuslar bu kadar geniş salâhiyetin tehlikelerini ve bunların diktatörlüğe yol açabileceğini, tarihin bunun örnekleriyle dolu olduğunu cumhurbaşkanlığı makamında oturan Mustafa Kemal Paşa'ya söyleyemeyeceklerini dile getirmiştir. TBMM'nin salâhiyetlerine sahip çıkamayan bu mebusların herhalde maaşlarını almaktan başka bir vazifeleri kalmadığını belirten Faik Ahmet Bey, bu kişilerin seçim dönemlerinde seçim bölgelerine giderek milletin yüzüne nasıl bakacağı sorusunu sormaktan da geri durmamıştır. Makalesinin sonunda yapılan değişiklikte hâkimiyetin uğradığı son şeklin bu olduğunu ifade eden Faik Ahmet Bey, “*Son şekil diyoruz, acaba hakikaten bu son şekil midir onu da bilemiyoruz*”⁶⁴ diyerek ileride olası bir değişiklik daha yapılabileceğine dikkat çekmiştir.

3. Cumhurbaşkanına Verilmek İstenen Salâhiyetler Meselesi

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu için hazırlanan tadilatın ortaya çıktığı günlerde İstikbal Gazetesi'nde üzerinde durulan konulardan biri de cumhurbaşkanına diğer bir ifade ile Mustafa Kemal Paşa'ya verilmek istenen salâhiyetler meselesidir. Bu konuda Faik Ahmet Bey'in öncelikle meclis ile cumhurbaşkanının salâhiyetleri arasında bir kıyas yaptığı görülmektedir. Ona göre son halde cumhurbaşkanının salâhiyeti meclise göre daha geniştir. Zira daha önce yasama ve yürütme kuvvetleri mecliste, hazırlığı devam eden projede ise cumhurbaşkanının üstünde toplanmaktaydı.⁶⁵ Bir diğer deyişle cumhurbaşkanı hem meclisin hem de yürütmenin başkanı oluyordu. Yürütme kuvveti başkanını sıfatıyla bir yandan başbakanı tayin ediyor diğer yandan da meclise karşı kanunları ret ve iade edebilme hakkına sahip oluyordu. Bununla birlikte TBMM'nin başkanı olmak sıfatıyla da yasama gücünü uhdesinde bulunduruyordu. Böylelikle kuvvetler ayrılığı ilkesi mecliste değil cumhurbaşkanlığı makamında birleşiyordu. Faik Ahmet Bey, bahse konu olan değişiklikte belli başlı cumhuriyet modellerinden bu noktada ayrı düşünüldüğünü düşünmekteydi. Ona göre bir imparator kadar salâhiyeti olduğu düşünülen Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı bile sadece yürütme kuvvetinin başkanıydı. Fransa'da ise cumhurbaşkanının fiili olarak “icra-yı hükümet etmediği”, görev ve salâhiyetin kabine ile parlamentoda ortaya çıktığı görülmekteydi.⁶⁶

64 Faik Ahmet, “Emrivaki”, *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.

65 Faik Ahmet, “Türkiye Cumhuriyeti”, *İstikbal*, 3 Teşrin-i Evvel 1339 (3 Ekim 1923), s. 1.

66 Faik Ahmet, “Türkiye Cumhuriyeti”, *İstikbal*, 3 Teşrin-i Evvel 1339 (3 Ekim 1923), s. 1.

Batı'daki modellerden ayrıldığı düşünülen ikinci bir nokta da cumhurbaşkanının seçimi meselesiydi.⁶⁷ Hazırlığı devam eden değişiklik projesi hakkında aldığı duyumlar üzerinden değerlendirmeler yapan Faik Ahmet Bey, yeni sistemde cumhurbaşkanını doğrudan doğruya meclisin seçeceğini dile getirmiştir. Fakat ona göre cumhurbaşkanı tek meclis tarafından seçilemezdi. Zira mevcut cumhuriyet modellerinde cumhurbaşkanı ya da başkan iki meclis tarafından belirlenmekteydi.⁶⁸

İstikbal Gazetesi'nde çıkan haberlerde meclisin salâhiyetinin azaltılması ve cumhurbaşkanının salâhiyetinin genişletilmesi meselesi üzerinde sıklıkla durulmuştur. Bu bağlamda projede hâkimiyetin millete ait olduğu ve yürütme ile yasama kuvvetlerinin milletin yegâne temsilcisi olan TBMM'de topladığı belirtilmekteydi. Fakat projenin başka bir maddesinde İcra Vekilleri Başkanının cumhurbaşkanı tarafından tayin edilmesi ve meclisin sadece bu durumu onaylaması, yürütme kuvveti ve salâhiyetinin meclisten alınması olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle meclisin yürütme kuvvetine sahip olması durumunun bir laftan ve süsten ibaret kaldığı gazetede eleştirel bir tutumla vurgulanmıştır. Cumhurbaşkanının bununla da yetinmediği ve gerek duyulduğunda meclise başkanlık ederek yasama kuvvetine de uhdesine alabileceği ileri sürülmekteydi.⁶⁹ Bu bağlamda meclisin başbakana ya da bakanlardan birine olası bir gensorusu durumunda cumhurbaşkanının sahip olduğu salâhiyet ile meclise başkanlık ederek ilgili kişileri vetodan kurtarabileceği yetkisi elde ettiğine değinilmiştir.⁷⁰ Bununla birlikte 28 Ekim'de İstikbal Gazetesi'nde yer alan bir haberde cumhurbaşkanının her istediğini meclise başkanlık ederek kabul ettirebileceği de dile getirilmekteydi.⁷¹

67 Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanan "Başkanlık" sisteminde yürütme ile yasama birbirinden ayrılmıştır. Her ikisinin de halk tarafından seçildiği görülmektedir. Yürütme organında görev alan bakanlar meclisten çıkmamakla birlikte bunlar, başkan tarafından görevlendirilir ve görevden alınırlardı. Bu sistemde yasama, yürütmenin güdümüne girmemekteydi. Yani başkan, meclisten bir kanun çıkartmak için Meclis içerisinde bulunan muhalefet partileriyle pazarlık yapmak durumunda idi. Atilla Yayla, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, 2. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2014, s. 69-70. Diğer taraftan Amerika Birleşik Devletleri Başkanı yürütme organının bütünü temsil etmekteydi. Ancak yetkileri yine yürütme organı tarafından sınırlandırılmaktaydı. Başkan, yürütme yetkilerinin tamamına hâkim olmakla bir "monark"a benzetilmekle birlikte sahip olduğu yetkilerin yine yürütme organı tarafından sınırlandırılmasıyla da "uygulayıcı pasif başkanlara" da benzetilmekteydi. Esat Çam, *Çağdaş Devlet Sistemleri*, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 105. Fransa'da ise Üçüncü Cumhuriyet döneminde cumhurbaşkanı 7 yıllığına iki meclisin ortak toplantısında çoğunlukla seçilmekteydi. Yürütme gücünü elinde toplayan cumhurbaşkanı, "devlet şefi" olarak tanınlanmaktaydı. Buradaki sistemde cumhurbaşkanı sorumluluk taşımamakta, yürütme işlerinde kendisine yardımcı olan bakanların iki meclis önünde sorumlu olduğu görülmekteydi. Yasama faaliyetleri iki meclis tarafından gerçekleştirilmekteydi. Sözü edilen bu iki meclis genel oy ile halkın çoğunluk esasına göre seçtiği milletvekillerinden oluşmaktaydı. Bir yasa tasarınsın kanun haline gelmesi için iki meclis tarafından aynen kabul edilmesi gerekmekteydi. Buradaki sistemde anayasada değişiklik yapılması hususu iki Meclisin ortak oturumunda çoğunluk sağlanarak alınacak karara bağlanmıştır. Bkz. Esat Çam, *Çağdaş Devlet...*, s. 154-155.

68 Faik Ahmet, "Cumhuriyet Şekli", *İstikbal*, 27 Eylül 1923, s. 1.

69 "Reisicumhura Verilmek İstenen Salâhiyetler", *İstikbal*, 28 Teşrin-i Evvel 1339 (28 Ekim 1923), s. 1.

70 Faik Ahmet, "Emrivaki", *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.

71 "Reisicumhura Verilmek İstenen Salâhiyetler", *İstikbal*, 28 Teşrin-i Evvel 1339 (28 Ekim 1923), s. 1.

Yürütme ve yasamanın mecliste belirlediği söylenmesine karşın bu iki kuvvet gerçekle cumhurbaşkanının üstünde ve makamında toplanıyordu. Bütün bunlar göz önüne alındığında, cumhurbaşkanının meclisten çok daha fazla kuvvet ve hâkimiyet sahibi olduğu ortaya çıkıyordu.⁷² Esasen daha öncede değinildiği gibi yeni sistemde, meclisin yetkilerinin bir kısmı yine meclis adına kullanmak üzere cumhurbaşkanı ve bakanlar kuruluna verilmişti. Böylelikle yasama ve yürütme sürecinde karşılaşılan birtakım aksaklıklar giderilmişti. İstikbal'de tenkit edilen mesele yeni sistem ile meclis hükümeti sisteminin karşılaştırılarak, yeni sistemde meclisin yetkilerinin azaltılmasına yapılan vurguydu. Zira önceki sistemde yasama ve yürütme yetkileri mecliste toplanmaktaydı. Öte yandan cumhurbaşkanına verilmek istenen yetkiler üzerinden üstü kapalı bir biçimde Mustafa Kemal Paşa'ya da muhalif bir tavır takınıldığı anlaşılmaktadır.⁷³

Gazetede, cumhurbaşkanının beş sene⁷⁴ mebusların ise dört sene müddet için seçileceği hususu da ele alınmıştır. Genel seçim iki sene üzerine yapılmış olmasına ve milletten bu süre için yetki alınmasına rağmen mebuslara meclis içerisinde

72 “Reisicumhura Verilmek İstenen Salahiyetler”, *İstikbal*, 28 Teşrin-i Evvel 1339 (28 Ekim 1923), s. 1.

73 Bu kapsamda Erzurum Kongresi sürecinde Mustafa Kemal Paşa ile Trabzon delegeleri arasında birtakım fikir ayrılıklarının ortaya çıktığını belirtmek gerekmektedir. Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye başkan seçilmesi hususuna Erzurum Kongresi'ne katılan Trabzon delegelerinin muhalefet ettiği görülmektedir. Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi: Milli Mücadele Tarihi- I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 75-81. Öte yandan İstikbal Gazetesi'nde, İkinci Grubun muhalif simalarından biri olarak öne çıkan Ali Şükrü Bey'i destekleyen yazılara yer verilmesi de üstü kapalı bir biçimde Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet edilmesine misal oluşturması bakımından dikkate değerdir. Hüseyin Albayrak, *Trabzon ve Doğu Karadeniz İleri Milli Mücadele Basını (1918-1923)*, Ortahisar Belediyesi Yayınları, Trabzon, 2019, s. 333-335. Bunların yanı sıra gerek halifeliğin kaldırılması gerekse Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş sürecinde *İstikbal*'in dolayısıyla da Faik Ahmet Bey'in muhalif tavrının devam ettiği görülmektedir. Sözü edilen kapsamda geniş bilgi için bkz. Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadelede Erzurum*, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000; Volkan Aksoy, “Halifeliğin Kaldırılması ve Abdülmecid Efendinin Sürgün Edilmesinin İstikbal Gazetesine Yansımaları”, *History Studies*, 10/8, 2018, s. 1-18; Veysel Usta, “Trabzon'da Terakkiperver Fırka'nın Kuruluşu”, *Tarih ve Toplum*, 21/126, 1994, s. 27-31. Fazıla Akbal, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, Serander Yayınevi, Trabzon, 2008.

74 Gazetede yer alan bazı haberlerde cumhurbaşkanının beş sene müddetle seçileceği “Reisicumhura Verilmek İstenen Salahiyetler”, *İstikbal*, 28 Teşrin-i Evvel 1339 (28 Ekim 1923), s. 1; “Teşkilatı Esasiyede Tadilat Meselesi”, *İstikbal*, 10 Teşrin-i Evvel 1339 (10 Ekim 1923), s. 1. belirtilmesine karşın “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevaddının Tevzihan Tadiline Dair Kanun” metninde bu durum bir seçim dönemi olarak ifade edilmiştir. Bkz. Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa...*, s. 119. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 5. maddesinde meclisin görev süresi iki yıl olarak belirtilmişti. Dolayısıyla normal şartlarda seçimin 1925'te yapılması gerekmekteydi. Ergun Özbudun, *1921 Anayasası...*, s. 82. Ancak 20 Nisan 1924 tarihli yeni anayasada meclisin görev süresi dört yıla çıkarılmış ve iki yıllığına seçilmiş olan meclis bundan yararlandırılarak görev süresi 1927 yılına kadar uzatılmıştır. Yeni anayasada cumhurbaşkanının görev süresi ile ilgili bir değişiklik yapılmamış ve 1921 Anayasası'nda 29 Ekim 1923 tarihindeki düzenleme ile cumhurbaşkanının görev süresi “bir seçim dönemi” olarak bırakılmıştı. Bkz. Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa...*, s. 119. Dolayısıyla gazetede cumhurbaşkanının beş sene müddet için seçileceği hususunda verilen bilginin neye, nereye dayandırıldığı tespit edilememiştir. Bu noktada haber kaynağının sehven bilgi vermiş olabileceği ihtimal dâhilindedir.

kaybedecekleri hâkimiyet karşılığında bir taviz verildiğine dikkat çekilmiştir. Öte yandan ilkelerde⁷⁵ devlet başkanlığının Meclisin manevi şahsiyetinde toplandığı ve seçimin de bu esaslar çerçevesinde yapıldığı belirtilmesine karşın projede ayrı bir devlet başkanlığı makamı oluşturulmaktaydı. Bu durum millet hâkimiyetinin aleyhinde bir tutum olarak yorumlanmıştır. Gazetede yer alan haberde meclis içerisindeki mebusların bir kısmının vicdanının sesine kulak vererek şöyle bir öz eleştiri yapması beklenmiştir:⁷⁶

“Ya hu biz bu işleri millete sormadan nasıl yaparız. Biz umdeler etrafında intihap olduk. Umdelerde ise Teşkilat-ı Esasiye Kanununun ruhu ve manası hâkimdir. Meclisin müddeti iki senedir. Devlet riyaseti Meclisin uhdesindedir. Meclis icrası ve teşrii salahiyetleri haizdir. Bu esasat dâhilinde ilan edilen umdelere tevfikân intihap olduk. Şimdi bunun aksini yapmağa kalkışırsak hâkimiyet bila kaydu şart milletindir sözünün manası nerede kalır; bu suiistimali göz göre göre nasıl yaparız.”

Gazetede Ankara’da çıkan haberlere dayanılarak bahsi geçen konuda benzer düşünceye sahip olanların varlığından da söz edilmiştir. Cumhurbaşkanı hem Halk Fırkası’nın hem meclisin hem de hükümetin başkanı idi. Cumhurbaşkanı’nın hükümetin başkanı olarak görülmesi başbakanı tayin etmesine bağlanmaktaydı. Bütün bu salahiyetlere sahip olan cumhurbaşkanı’nın seçimi başkanı bulunduğu fırkanın kazanamaması durumunda meclisi feshedebileceğinden endişe duyulmaktaydı.⁷⁷

İstikbal Gazetesi’nde TBMM’nin üstünde bir makam oluşturulması hususu da metodolojik olarak oldukça eleştirilmiştir. Gazetede yer alan yazılarda hâkimiyet kayıtsız şartsız milletin ise meclisin üstünde bir makam teşkil edilmeden önce bunun millete sorulması ve milletin görüşü alınması gerektiği düşünülmekteydi. Aksi halde millet hâkimiyetinin manasız bir söz haline geleceği dile getirilmekteydi.⁷⁸ Öte yandan gazetede Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nda yapılan değişikliğin ve dolayısıyla cumhuriyetin ilanının basit bir çoğunlukla kabul edilmesinin de birtakım tehlikeler doğurabileceğine vurgu yapılmaktaydı. Çünkü karar 158 mebusun katılımıyla alınmıştı. Faik Ahmet Bey, aynı üye sayısının katılımıyla ilerde başka bir şekle örneğin imparatorluğa geçilmesinin imkân dâhilinde olduğunu belirterek, böyle bir ihtimal için açık kapı bırakılmaması gerektiğini düşünmekteydi. Bu kapsamda “...kendisine fevkalade salahiyetler bahşedilen

75 II. Dönem TBMM seçimleri kararlaştırıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı sıfatı ile açıkladığı ve daha sonra Halk Fırkası’na dönüştüreceğini belirttiği Dokuz Umde Bildirisi kastedilmektedir. Bkz. Ahmet Demirel, *Tek Partinin...*, s. 33. Dokuz Umde hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 516-518.

76 “Reisicumhura Verilmek İstenen Salahiyetler”, *İstikbal*, 28 Teşrin-i Evvel 1339 (28 Ekim 1923), s. 1.

77 “Reisicumhura Verilmek İstenen Salahiyetler”, *İstikbal*, 28 Teşrin-i Evvel 1339 (28 Ekim 1923), s. 1.

78 Faik Ahmet, “Teminatsız Vaziyet”, *İstikbal*, 5 Teşrin-i Sani 1339 (5 Kasım 1923), s. 1.

herhangi bir kimsenin zatiyetini teminat...” olarak göstermenin mantıklı olmadığını dile getirmekteydi. Geniş salâhiyet ya da kuvvete sahip olmanın her zaman suistimale müsa- it olduğunu ifade eden Faik Ahmet Bey insanın fitratı gereği hükmetmeye meyilli oldu- ğunun da altını çizmekteydi. Dolayısıyla bu tür eğilimlerin önünü kesmek için salâhi- yetler konusunda bir denge oluşturulması gerektiğini düşünmekteydi.⁷⁹

Faik Ahmet Bey İstikbal Gazetesi'nde yer alan yazısında cumhurbaşkanlığı makamı- na çok geniş salâhiyet verilmesini doğru bulmadığını belirtmekteydi. Ona göre o ma- kamda oturacak olan da bir insandı ve o insanın sahip olduğu geniş salâhiyetlerin sağla- dığı avantaj ile mevcut rejimi diktatörlüğe dönüştürmek için eline fırsat geçmesi olasıydı. Bu nedenle uyanık olunması gerektiğine dikkat çekmekteydi. Fakat yazısının sonuna doğru *“...artık görüyoruz ki iş işten geçmiş olan olmuş ve daha da birçok şeyle- rin olması tahtı ihtimale girmiştir...”* diyerek durumun teminatsız bir hal aldığını vur- gulamaktaydı. Cumhurbaşkanlığı makamına verilen salâhiyetlere ve bu salâhiyetlerin devleti diktatörlüğe dönüştürebileceğine yönelik olarak endişelerini dile getirdiği yazı- sını şu ifadeler ile bitirmekteydi:⁸⁰

“Temenni edelim ki reisicumhurumuzun akli selimi içimizdeki endişelerin tahakkukuna ve memleketi mütemadi ve neticesi meçhul sarsıntılara düşürmeğe meydan vermesin yoksa... daha çok yanar, pek samimi hislerle başlayıp başardığımız uğrunda bütün milletçe hesapsız ve hudutsuz fedakarlıklara katlandığımız milli inkılabın yad-ı hazininden başka ortada bir şey bırakmamış oluruz.”

Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik çalışmalarının süreceği gerek ulusal gerekse yerel basın aracılığıyla gündeme gelmiştir. Bu bağlamda Kânun-ı Esasi Encümeni üyeleri ile mütehassıslardan oluşan komisyonun Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak olan değişiklikleri tespit edeceği belirtilmiştir. Sözü edilen komisyon ilk toplantısını 20 Kasım 1923'te yapmış ve bu toplantıda izlene- cek yol müzakere edilmiştir.⁸¹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak yeni değişiklik çalışmaları İstikbal Gazetesi'nde Faik Ahmet imzalı bir makalede yer almıştır. Faik Ahmet Bey, Ankara'dakilerin sürekli olarak şekil değiştirmekle uğraştığı ve bu duru- mun onların başka bir düşünceleri olmadığı kanaatini uyandırdığını söylemiştir. Öte yandan şekil değiştirme hayallerinin arkasında başka bir maksat olduğu korkusunun da yaygınlık kazandığı üzerinde durmuştur.⁸²

79 Faik Ahmet, “Teminatsız Vaziyet”, *İstikbal*, 5 Teşrin-i Sani 1339 (5 Kasım 1923), s. 1.

80 Faik Ahmet, “Teminatsız Vaziyet”, *İstikbal*, 5 Teşrin-i Sani 1339 (5 Kasım 1923), s. 1.

81 Faruk Alpaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 245-246.

82 Faik Ahmet, “Çıkılmaz Yol”, *İstikbal*, 5 Kânun-i Evvel 1339 (5 Aralık 1923), s. 1.

Gazetede yeni değişiklik projesinde cumhurbaşkanına meclisi feshetme yetkisi veren 25. maddeye atfen değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu bağlamda bir girişim olduğunu dile getiren Faik Ahmet Bey, meclisi feshetme yetkisinin bir heyete ya da bir makama verilmesi⁸³ hususunun “hâkimiyeti ferdiyeye rücu” olarak telakki edildiğini vurgulamıştır.⁸⁴ Öte yandan bu durumun vaktiyle hararetle savunulan prensipleri alt üst edeceğini ifade etmiştir. Ona göre çok da uzun sayılamayacak bir süre önce padişahların meclisleri feshettiği ve millet hâkimiyeti tesis edildikten sonra artık meclislerin hiçbir surette feshedilemeyeceği hususunda söz verilmişti. Ancak verilen sözün bir ehemmiyeti kalmadığı, milletin sorunları ve memleketin hakiki işleri ile uğraşılması gerekirken şekil ve sistem değiştirme hayallerinin peşine düşüldüğü dile getirilmiştir. Bu durum Faik Ahmet Bey tarafından “çıkılmaz yol” olarak değerlendirilmiştir.⁸⁵ Sonuç olarak 1924 Anayasası’nda cumhurbaşkanına meclisi feshetme yetkisi verilmemiştir. Fakat birkaç mebus tarafından böyle bir teklif verilerek⁸⁶, bunun Kânun-ı Esasi Encümeni’ne sevk edilmesi ve sonrasında da tartışmalara konu olması gerek ulusal gerekse yerel basın organları tarafından gündeme taşınmıştır.⁸⁷

4. Hâkimiyet-i Milliye ve Zihniyet Meselesi Açısından TBMM

İstikbal Gazetesi’ndeki makale ve haberlerde Birinci ve İkinci TBMM’yi hâkimiyet-i milliye ve zihniyet meselesi açısından karşılaştıran değerlendirmelere yer verildiği görülmektedir. İlk TBMM’nin açılışına ve işleyişine ilişkin bilgiler verilen gazetede İkinci TBMM’nin fikri yapısı, niteliği ve salahiyetlerine de ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Ayrıca Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nda değişiklik öncesi ve sonrasını kapsayan süreçte milli egemenliğin mecliste nasıl tecelli ettiği ve meclis içerisinde yer alan mebusların düşünce ve tutumlarında ne tür değişim ve dönüşümlerin yaşandığına yönelik olarak genellikle Faik Ahmet Bey’in imzasını taşıyan yazılar kaleme alınmıştır.

83 Bu kapsamda cumhuriyet henüz ilan edilmeden önce tadilat hazırlıklarının devam ettiği sırada yine Faik Ahmet Bey tarafından kaleme alınan bir makalede hâkimiyet-i milliyenin sınırlandırılarak, geniş salahiyetli bir devlet başkanlığı makamı oluşturulacağı ifade edilmişti. 26 Ekim’de çıkan yazıda henüz kesinleşmemiş bilgilere göre meclis tarafından seçilecek, yasama ve yürütme yetkilerine haiz bir cumhurbaşkanı makamı teşkil edileceği belirtilmişti. Cumhurbaşkanının ise meclisi feshetme salahiyetine sahip olacağı da dile getirilmişti. Bkz. Faik Ahmet, “Hâkimiyet Takyid Edilemez”, *İstikbal*, 26 Teşrin-i Evvel 1339 (26 Ekim 1923), s. 1.

84 Faik Ahmet, “Çıkılmaz Yol”, *İstikbal*, 5 Kânun-i Evvel 1339 (5 Aralık 1923), s. 1.

85 Faik Ahmet, “Çıkılmaz Yol”, *İstikbal*, 5 Kânun-i Evvel 1339 (5 Aralık 1923), s. 1.

86 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nda yapılacak yeni tadilatın Halk Fırkası’nda müzakere edildiği ve layihanın Kânun-ı Esasi Encümeni’ne verildiği *İstikbal* Gazetesi tarafından baş köşeden verilmiştir. Bkz. “Teşkilatı Esasiyede Tadilat”, *İstikbal*, 4 Kânun-i Evvel 1339 (4 Aralık 1923), s. 1.

87 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti’nin...*, s. 243-355.

Birinci Meclis, iki seçim sonucunda seçilen mebuslardan oluşmakta ve bu mebuslar arasında birçok farklı düşüncüyü temsil eden kişiler yer almaktaydı.⁸⁸ Hatta Birinci Meclis içerisinde düşünce ayrılıklarının baş gösterdiği dönemde Mustafa Kemal Paşa tarafından oluşturulan ve Birinci Grup olarak adlandırılan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Gurubu ile daha sonra yine aynı adla kurulan fakat İkinci Grup⁸⁹ olarak bilinen iki güçlü grup yer almaktaydı. Bunların dışında yine farklı görüş ve düşünceye sahip kişiler tarafından kurulmuş guruplar da meclis içerisinde faaliyet göstermekteydi.⁹⁰

İstikbal Gazetesi'nde üzerinde hassasiyetle durulan temel mesele Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişiklik ve cumhuriyetin ilanı sonrasında meclisin uhdesindeki salahiyetlerin azaltılarak tek elde toplanması ve millet hâkimiyetinin sınırlandırılmasına yönelikti. Gazetede yer alan yazılarda Türkiye Devleti'nin BMM Hükümeti tarafından yönetileceği ve halkın kendi yazgısını bizzat kendisinin idare edeceği belirtilmesine karşın bu salahiyetlerin yeni sistemle birlikte başbakanlık ve özellikle de cumhurbaşkanlığı makamı uhdesinde toplandığı vurgulanmakta ve bu durum tenkit edilmekteydi.⁹¹ Gazeteye göre Birinci Meclis'in üstünde bir makam yoktu. Fakat İkinci Meclis'in üstünde bahsi geçen makamların oluşturulduğu ve meclis ile hükümetin cumhurbaşkanlığı makamının emir ve başkanlığı altında bırakıldığı ifade edilmekteydi.⁹² Bu nedenle İkinci Meclis, istenen her şeyin yapılması için "bulunmaz bir meclis" olarak nitelendirilmekteydi. Ayrıca "bila kaydu şart itaatkâr bir meclisten her zaman her şeyin..." beklenebileceğine dikkat çekilmekteydi.⁹³ Diğer taraftan Birinci ve İkinci Meclis'e mebuslar bağlamında bakıldığında, ilk meclis içerisinde yer alan mebusların ikinciye nazaran şahsi fikir ve düşüncelerini etki altında kalmadan daha serbest bir şekilde ifade edebildikleri dile getirilmekteydi.⁹⁴ Dolayısıyla Birinci Meclis'in ikinciden daha demokratik olduğu gazetede hâkim görüş olarak öne çıkmaktaydı.

88 İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 175-179.

89 Birinci Grubun kuruluşundan yaklaşık 14 ay sonra 1922 yılının temmuz ayında kurulan İkinci Gruba Hüseyin Avni (Ulaş) Bey liderlik etmekteydi. Onun verdiği bilgilere göre grubun kurucuları başta kendisi olmakla birlikte Emin (Gevelioğlu), Süleyman Necati (Güneri), Mehmet Besim (Fazlıoğlu), Rifat (Çalık), Vasıf (Karakol) ve Selahattin (Köseoğlu) beylerden oluşmaktaydı. Grubun temel özelliği Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında toplanan yetki yoğunluğuna ve meclis üstünlüğü ilkesine aykırı bazı uygulamalara karşı ortaya çıkmış bir muhalefet hareketi olmasıydı. Bkz. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 379-380.

90 Birinci Meclis'te yer alan gruplar hakkında daha geniş bilgi için bkz. İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin...*, s. 175-214.

91 Faik Ahmet, "Teminatsız Vaziyet", *İstikbal*, 5 Teşrin-i Sani 1339 (5 Kasım 1923), s. 1.

92 Faik Ahmet, "Teminatsız Vaziyet", *İstikbal*, 5 Teşrin-i Sani 1339 (5 Kasım 1923), s. 1.

93 Faik Ahmet, "Teminatsız Vaziyet", *İstikbal*, 5 Teşrin-i Sani 1339 (5 Kasım 1923), s. 1.

94 Faik Ahmet, "Zihniyet Farkı", *İstikbal*, 19 Teşrin-i Sani 1339 (19 Kasım 1923), s. 1.

Faik Ahmet Bey Birinci ve İkinci Meclisi kıyasladığı başyazısında, Birinci Meclis'in memleketi düşman istilasından kurtarmakla kalmadığı aynı zamanda hâkimiyet-i milliyenin "kıskanç bir müdafî" olduğuna dikkat çekmekteydi.⁹⁵ Ona göre iki meclis arasındaki en büyük fark millete gösterdikleri hürmet ve millettten aldıkları nüfuz ve kudrete sahip çıkma hususunda gösterdikleri hassasiyet ve başarıydı. Bu bağlamda Birinci Meclis'in görevini layıkıyla yerine getirdiğini düşünen Faik Ahmet Bey, aynı konuda İkinci Meclisi ise yetersiz görmekteydi. Hürriyet ve hâkimiyet anlayışları açısından iki meclisin birbirlerinden farklı olduğunu düşünen Faik Ahmet Bey, İkinci Meclis'in kendi "içtihat ve hürriyetine" sahip olmadığını, mebusların bağımsız fikir ve hareketlerinin yoğun bir sınırlamaya maruz bırakıldığını dile getirmekteydi.⁹⁶ Bunların yanı sıra Halk Fırkası'nın meclisten hâkimiyeti aldığını ve "Fırka Divanı" namı altında toplanan bir zümreye verdiğini düşünmekteydi. Faik Ahmet Bey'e göre kudret ve nüfuz tamamen Fırka Divanı'nın elindeydi ve divanın kararlarına itiraz ve muhalefet edilememekteydi. İkinci Meclis bu haldeyken Birinci Meclis hâkimiyet-i ferdiyeye karşı çok kuvvetli bir direnç ve dirayet gösterebilecek nitelikteydi.⁹⁷

İki Meclis arasındaki farkların seçim şekline de kaynaklandığını ifade eden Faik Ahmet Bey, Birinci Meclis'in tamamen hür bir seçimle milletin sinesinde çıktığını belirtmekteydi. Seçim yapılması mümkün olan yerlerde herkes istediği mebusu seçebilmişti. Birinci Meclis'te seçim yapılamayan yani işgal altında olan yerlerden getirilen "sipariş" bazı kişiler de mecliste yer almıştı. Esasen bu durum Birinci Meclis'in samimiyet ve saflığını bir dereceye kadar ihlal etmişti. Şayet meclis bu unsurlardan da azade kalabilmiş olsaydı, daha samimi daha kudret ve nüfuz sahibi bir meclis olabilecekti. Faik Ahmet Bey'e göre İkinci Meclis'te ise milletin hakiki temsilcisi olarak pek az kişi gösterilebilirdi. Ona göre birincisi millet meclisi, ikincisi ise daha ziyade hükümet meclisi idi. Faik Ahmet Bey iki meclis arasındaki farkı "intihap farkı, intisap farkı, zihniyet farkı" olarak açıklamaktaydı.⁹⁸

6 Kasım 1923'te *İstikbal* Gazetesi'nde yayımlanan Faik Ahmet imzalı başyazıda cumhuriyetin ilanının dört saat içerisinde fırkadan, encümeden ve ardından da meclisten çıkarılmasının normal karşılanmasının pek mümkün olmadığı belirtilmekteydi. Makalede, böyle bir kararın bu kadar kısa süre içerisinde alelacele alınması karşısında memleketin derin hayrete düştüğü ve herkesin kalbinin şüphe ile dolduğu ifade

95 Faik Ahmet, "Zihniyet Farkı", *İstikbal*, 19 Teşrin-i Sani 1339 (19 Kasım 1923), s. 1.

96 Faik Ahmet, "Zihniyet Farkı", *İstikbal*, 19 Teşrin-i Sani 1339 (19 Kasım 1923), s. 1.

97 Faik Ahmet, "Zihniyet Farkı", *İstikbal*, 19 Teşrin-i Sani 1339 (19 Kasım 1923), s. 1.

98 Faik Ahmet, "Zihniyet Farkı", *İstikbal*, 19 Teşrin-i Sani 1339 (19 Kasım 1923), s. 1.

edilmişti. Yarın aynı yol ile bir saat içinde daha mutlak başka bir şeklin benimsenmeyeceği hususunda artık teminatın kalmadığına dikkat çekilmiş ve İkinci Meclis “kıskançlığı mevcut olmayan bulunmaz bir meclis” olarak nitelendirilmişti. Öte yandan kamuoyunun sözü edilen kararın alınış şekline telaş ve endişeye düşmesinin normal karşılanması gerektiğine dikkat çekilmişti. Esasen milletin çekincesinin sebebi cumhuriyet değildi. Zira önceki şekil de cumhuriyetten başka bir şey değildi. Bahse konu olan çekince hâkimiyet-i milliyeyi tehlikeye düşürecek bir vaziyetin meydana getirilmesinden kaynaklanmaktaydı.⁹⁹

Gazetede cumhuriyetin ilan ediliş yöntemiyle ilgili olarak meselenin “...pek karanlık bir şekilde cereyan ettiği...” dile getirilmekteydi. Bu nedenle halkın mebuslara olan güveninin sarsıldığına dikkat çekiliyor ve meselenin aslının anlaşılması için kamuoyunun aydınlatılmaya ihtiyacı olduğuna vurgu yapılıyordu.¹⁰⁰ Zaten mecliste karara 158 kişi iştirak etmiş¹⁰¹ ve birçok mebus oylamaya katılmamıştı. Usule uygun olmakla birlikte kararın alınmasında üçte iki çoğunluk sağlanamamıştı.¹⁰² Aynı makalede İkinci Meclis’in bu konudaki zaafının gözden kaçırılacak gibi olmadığı, diğer mebusların karara iştiraktan neden çekimserlik gösterdiği hususunun da aydınlatılması gerektiği ifade edilmişti. Makalede “...yine yaşasın cumhuriyet diye bağırırım, yine şeklin mülk ve millet hakkında hayırlı olmasını can-u gönülden temenni edelim...” denilmekle birlikte geçmişte pek kötü deneyimler ile karşılaşıldığına dikkat çekilerek, millet hâkimiyetinin korunması için ihtiyatlı adımların atılması gerektiğinin altı çizilmekteydi.¹⁰³

Faik Ahmet Bey, millet hâkimiyetinin tesis edilmesi hususunda milletin emsalsiz fedakârlıklar gösterdiğine sıklıkla vurgu yapmaktaydı. Millet hâkimiyetinin takyid edilmesi yani sınırlandırılması söz konusu olduğunda, milletin bunu sabır ve sükûnet ile karşılamak gibi bir miskinlik göstermeyeceğini dile getirmekteydi. Millet hâkimiyetine kayıtsız şartsız sahip oluşunun bir tesadüf ve lütf eseri olmadığını söyleyen Faik Ahmet Bey, milletin hâkimiyetini uzun bir mücadele ve azim sonunda kazandığını dolayısıyla ona kimse'nin dokunamayacağını ifade etmekteydi. Faik Ahmet Bey 26 Ekim’de kaleme aldığı başmakalesinde Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’ndaki değişiklik hazırlıkları sürecinde Ankara’dan

99 Faik Ahmet, “Tenevvür İhtiyacı”, *İstikbal*, 6 Teşrin-i Sani 1339 (6 Kasım 1923), s. 1.

100 Faik Ahmet, “Tenevvür İhtiyacı”, *İstikbal*, 6 Teşrin-i Sani 1339 (6 Kasım 1923), s. 1.

101 Kerim, “Cumhuriyet Kararı Nasıl Verildi”, *İstikbal*, 7 Teşrin-i Sani 1339 (7 Kasım 1923), s. 1. 29 Ekim’de yapılan cumhurbaşkanı seçimini, oturuma katılan 158 mebusun 158’inin de oyunu alan Mustafa Kemal Paşa kazanmıştır. 30 Ekim’de ise İsmet (İnönü) Paşa cumhuriyetin ilk hükümetini kurmuş ve Ali Fethi (Okyar) Bey ise meclis başkanlığına seçilmiştir. Bkz. Ahmet Demirel, *Tek Partinin...*, s. 62-65; Fatih Mehmet Sancaktar, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e...*, s. 482.

102 Faik Ahmet, “Teminatsız Vaziyet”, *İstikbal*, 5 Teşrin-i Sani 1339 (5 Kasım 1923), s. 1.

103 Faik Ahmet, “Tenevvür İhtiyacı”, *İstikbal*, 6 Teşrin-i Sani 1339 (6 Kasım 1923), s. 1.

aldığı millet hâkimiyetinin sınırlandırılacağına yönelik duyumlardan dolayı sözü edilen hususları meclisteki mebuslara hatırlatmak istediğini belirtmiştir.¹⁰⁴ Zira bir cumhurbaşkanlığı makamı oluşturulacağı ve o makama meclisi feshetme hakkı tanınacağı şeklinde de duyumlar almıştı. Ona göre meclisin hukuk ve salahiyetinin sınırlandırılarak, yasama ve yürütme kuvvetlerinin bir şahsın uhdesinde birleştirilmesinin anlamı “...yıkılan irsi saltanatı ferdiye yerine müntehap bir saltanatı ferdiye...” ikamesinden başka bir şey değildi. Meclisin sahip olduğu salahiyetlerin fertlere verilmesine milletin rızası olmayacağına dikkat çeken Faik Ahmet Bey, böyle bir şekle eğilim gösterilmesinin iyi neticeler doğurmayacağını söylemeyi bir vazife addettiğini ifade etmekteydi.¹⁰⁵

Gazetede 31 Ekim’de çıkan bir başmakalede Meclisin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nda değişiklik yapma salahiyetini kendinde görmesine karşı çıkılmaktaydı. Makalede yer alan bilgilere göre bu durum milletin istek ve fikirlerine tamamen zıt görülmekteydi. Zira hâkimiyet milletin ise o zaman onun mukadderatı hakkında söz söylemeğe kimse- nin yetkisi olmamalı idi. Millete sorulmadan, milletin fikir ve iradesi alınmadan devlet şeklinin değiştirilmeye çalışılması hâkimiyeti milliyeye “tecavüz” olarak yorumlanmaktaydı.¹⁰⁶ Öte yandan L.D. imzalı bir başka makalede ise yazar yeni devlet şeklini ilan eden topların atıldığını ve topların çıkardığı gürültülerin kulaklarına hiç de yabancı gelmediğini belirterek, bu durumu eski cülus zamanlarına benzetmekteydi. Buradan hareketle eski cülus zamanları ile cumhuriyetin ilanı arasında yakın ve kuvvetli bir bağ olabileceği imasında bulunmaktaydı. Zira “*Cumhuriyeti halk kabileleri değil bir fırkanın reisi teklif etmiş ve onun mebusları da kabul etmişler*” idi.¹⁰⁷ Bahsi geçen teklifin kabul edilmesi yazar tarafından mebusların şükran borcu olarak yorumlanmaktaydı. Mebusların ettiği yemini ve sadık kalacakları esasları unuttuklarına dikkat çeken yazar, “*Efendinin emri yanında yeminin kıymeti olur mu? Zaten o yeminden evvel kayıtsız şartsız itaat için söz vermemişler mi idi*” diyerek mebusları tenkit etmekteydi.¹⁰⁸ Aynı makalede yazar hayalinde canlandırdığı yokluk içindeki bir Anadolu köylü kadınının şu sözleri üzerinden kendi fikirlerini dışa vurarak, bir yandan mebusların tutumunu diğer taraftan da kabul edilen yeni hükümet şekli ile meclisin üstünde oluşturulan makamlarla millet hâkimiyetinin sınırlandırılmasını eleştiriyordu: “*Biz bu hale size keyif, size saltanat kurmak için mi geldik? Hani bizim refahımız? Hani bizim saltanatımız.*”¹⁰⁹

104 Faik Ahmet, “Hâkimiyet Takyid Edilemez”, *İstikbal*, 26 Teşrin-i Evvel 1339 (26 Ekim 1923), s. 1.

105 Faik Ahmet, “Hâkimiyet Takyid Edilemez”, *İstikbal*, 26 Teşrin-i Evvel 1339 (26 Ekim 1923), s. 1.

106 Faik Ahmet, “Buhrandan Buhrana”, *İstikbal*, 31 Teşrin-i Evvel 1339 (31 Ekim 1923), s. 1; Faik Ahmet, “İki Cereyan”, *İstikbal*, 11 Teşrin-i Evvel 1339 (11 Ekim 1923), s. 1.

107 L.D., “Yüz Bir Pare Top”, *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.

108 L.D., “Yüz Bir Pare Top”, *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.

109 L.D., “Yüz Bir Pare Top”, *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.

Gazetede yer alan 4 Kasım 1923 tarihli bir makalede millet hâkimiyetinin bağımsızlık kadar kutsal bir değer olduğu dile getirilmekteydi. Birinci Meclis döneminde halk hâkimiyetine dayanan bir hükümet şekli belirlenerek, meclis dışında hiçbir makama ve şahsa meclisin üstünde bir salâhiyet verilmemişti. Böylelikle sözü edilen kutsiyete sahip çıkılmış ve "... herhangi bir inhisar şebekesinin tasallutuna tahkimatına..." fırsat verilmemişti.¹¹⁰ Fakat benimsenen yeni şekil ile milletin mukadderatının bir zümrenin eline verildiği düşünülmekteydi. Bu durumun başlangıçta belirlenen millet hâkimiyeti ilkeleleriyle bağdaşmadığı dile getirilmekteydi. Aynı makalede yazar isim ve şekilden ibaret olan yeni sistemin bir "şebekenin sathında" olduğunu ve millete sirayet ettirilmediğini söylemekteydi. Millî Mücadele'ye başladığı sıralarda belirlenen ilkelerden uzaklaşıldığı ifade eden yazar gelinen noktada "*Bugün ortada halkçı diye bir isim, cumhuriyet diye de bir şekil var. Fakat hakikat nerede!*" diyerek herhangi bir kişi ya da zümreye geniş yetkiler verilmesini ve millet hâkimiyetinin sınırlandırılmasını tenkit etmekteydi.¹¹¹

Sonuç

Millî Mücadele'nin askeri safhasının tamamlanmasının ardından imzalanan barış antlaşması ile birlikte yeni Türk devleti, uluslararası alanda bağımsız bir devlet olarak kabul görmüş ve hızlı bir şekilde yenilik hareketlerine yönelmişti. Cumhuriyetin ilanı sözü edilen yenilik hareketlerinin en önde gelenlerinden birisiydi. Esasen Millî Mücadele sürecinde gerek 1921 Anayasası gerekse saltanatın kaldırılması cumhuriyet rejimine geçileceğinin en bariz işaretleri olarak öne çıkmıştı. Fakat bu durumun ne toplum nazarında ne de meclis bünyesinde kolaylıkla kabul görmeyeceğinin farkındalığı ile şartların olgunlaşması yönünde bir strateji takip edilmişti. Zira uzun yıllar boyunca süregelen bir sistemden yeni bir rejime geçilmesi ve bu olgunun toplumun bütün kesimleri tarafından benimsenmesi zor idi. Cumhuriyet ilan edildiğinde bile gerek ulusal gerekse yerel basın organları tarafından ilana değil fakat ilan sürecinde takip edilen usul üzerinden hükümete sert eleştiriler yöneltilmiş ve tepki gösterilmişti. Trabzon'da yayımlanan İstikbal Gazetesi de bu örneklerden birini teşkil etmekle birlikte 1923 yılının Eylül ayı sonlarından Aralık ayı başlarına kadar yayımladığı haber ve makalelerle bu sürece ışık tutmuştur.

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndaki değişikliklere yönelik hazırlıkların başlamasından cumhuriyetin ilanına uzanan süreç ile bu kapsamdaki gelişmeler, İstikbal Gazetesi

110 L.D., "Şekil, İsim, Hakikat", *İstikbal*, 4 Teşrin-i Sani 1339 (4 Kasım 1923), s. 1.

111 L.D., "Şekil, İsim, Hakikat", *İstikbal*, 4 Teşrin-i Sani 1339 (4 Kasım 1923), s. 1.

tarafından yakından takip edilmiş ve muhalif bir yaklaşımla okuyuculara aktarılmıştır. Sözü edilen muhalif tutum cumhuriyet rejimine yönelik değildi. Kabul edilen yeni rejim ile meclis hükümeti sistemine nispeten meclisin yetkilerinin azaltılarak başbakanlık ve özellikle cumhurbaşkanlığı makamlarına geniş salâhiyetler verilmesine yönelikti. Gazetede bu durum hâkimiyet-i millîye prensiplerinden uzaklaşılması ve demokrasi ekseninden kayılması olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda eleştirinin dozajı daha da arttırılarak meclis dışında bir kişi ya da makama geniş salâhiyet verilmesinin ilerleyen süreçte siyasal sistemin diktatörlüğe dönüştürülmesine sebep olabileceği vurgusu yapılmıştır. Gazetede yayımlanan yazılarda böyle bir sistem ile karşı karşıya kalınmaması için meclisin sahip olduğu yetkilerin herhangi bir kişi ya da makama verilmemesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Millet hâkimiyetinin sınırlandırılmaması gerektiğine sıklıkla yer verilen İstikbal Gazetesi'nde göze çarpan başka bir husus da Meclisin hukuken Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yapamayacağı meselesiydi. Gazetede söz konusu değişikliğin millete danışılarak ve seçimle belirlenen bir kurucu meclis tarafından yapılması gerektiği düşüncesinin hâkim bir görüş olarak öne çıkarıldığı görülmektedir. Bu şekilde hareket edilir ise millet hâkimiyetinin mecliste tecelli edeceğine inanılmaktaydı. Öte yandan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik hazırladıkları sürecinde ve cumhuriyetin ilanı sonrasında meclis, hürriyet ve nitelik açısından kıyaslanmıştır. Bu bağlamda Birinci Meclis çatısı altındaki mebusların görevini hakkıyla yaptığı belirtilmiştir. Ancak İkinci Meclis içerisindeki mebusların kendi görüş ve düşüncelerini özgürce ifade etmekten oldukça uzak olduğuna dikkat çekilmiştir. Gazetede bu durumun baskın bir şekilde öne çıkarılmasının nedeni mebusların kendi şahsi menfaatlerini düşünerek, cumhuriyetin ilanı ile birlikte Meclisin dışında bir makama çok geniş salâhiyetler verilmesine gür bir ses çıkarmamış olmalarıydı. Dolayısıyla İkinci Meclis, ilan sürecinde İstikbal Gazetesi tarafından "itaatkâr" bir meclis olarak nitelendirilmiştir.

İstikbal Gazetesi'nde cumhuriyetin ilanının bir emrivaki ile aceleye getirilerek gerçekleştirildiği ifade edilmesine karşın yayımladığı haber ve makalelerde saltanatın kaldırılmasıyla cumhuriyet rejimine geçileceğinin aşikâr olduğu da kabul edilmekteydi. Bu durumun bir çelişki olarak görülmesi mümkündür. Ancak gazetede ele alınan temel mesele değişikliğin millete danışılarak değil belirli bir zümrenin teşvik ve yönlendirmesiyle kısa bir süre içinde yapılmasıydı. Cumhuriyetin ilanı sürecinde takip edilen yöntem muhalif bir tavır sergileyen İstikbal Gazetesi, meclis üstünlüğü ve millet hâkimiyetine yönelik düşüncelerini açık bir biçimde ifade etmiş ve halkın bilincinin açık tutulmasında önemli bir rol oynamıştır.

İstikbal Gazetesi'nin başyazarlığını yürüten Faik Ahmet Bey, meclisin üstünde oluşturulan cumhurbaşkanlığı ve başbakanlık makamları ile cumhurbaşkanına verilen salâhiyetler üzerinden kapalı bir biçimde de olsa Mustafa Kemal Paşa'yı tenkit etmiştir. Faik Ahmet Bey'in cumhuriyetin ilanı sürecinde ve sonrasında muhalif tavrının sadece kabul edilen yeni hükümet şekli ile ilgili olmadığı sanılmaktadır. Zira Faik Ahmet Bey cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katılarak sözü edilen muhalif tavrını sürdürmüştür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları¹¹²

Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sotsialno-Politiçeskoj İstorii, (Rusya Sosyo-Politik Tarih Devlet Arşivi-RGASPI)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2. Resmî Yayınlar¹¹³

Ceride-i Resmîye

3. Süreli Yayınlar

İstikbal

4. Araştırma Eserler

Ahmet İzzet Paşa: *Feryadım: İstiklal Harbi'nin Gerçekleri*, C. II, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

Akbal, Fazıla: *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, Serander Yayınevi, Trabzon, 2008.

112 Arşiv kaynaklarının ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

113 Resmî yayınların ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

- Aksoy, Volkan: “Halifeliğin Kaldırılması ve Abdülmecid Efendinin Sürgün Edilmesinin İstikbal Gazetesine Yansıması”, *History Studies*, 10/8, 2018, s. 1-18.
- Albayrak, Hüseyin: *Trabzon ve Doğu Karadeniz İlleri Milli Mücadele Basını (1918-1923)*, Ortahisar Belediyesi Yayınları, Trabzon, 2019.
- Alpkaya, Faruk: *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Atatürk, Kemal: *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri T.B.M. Meclisinde ve Kurultaylarında (1919-1938) I-III*, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.
- Atay, Falih Rıfkı: *Çankaya: Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2012.
- Aydemir, Şevket Süreyya: *Tek Adam: Mustafa Kemal 1922-1938*, C. III, 26. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- Başgil, Ali Fuat: *Esas Teşkilat Hukuku*, Baha Matbaası, İstanbul, 1960.
- Başkaya, Muzaffer, Yılmaz, Mesut: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trabzon'da Milli Bayram Kutlamaları (1923-1950)”, *Journal Of Social and Humanities Sciences Research*, 5/27, 2018, s. 3201-3215.
- Budak, Mustafa: *Misâk-ı Milli'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*, 5. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2014.
- Bulut, Engin Çağdaş, Öksüz, Hikmet: “TBMM'nin Açılışının Trabzon'da Çıkan İstikbal Gazetesine Yansımaları”, *Türkiyat Mecmuası*, 30/1, 2020, s. 657-670.
- Çam, Esat: *Çağdaş Devlet Sistemleri*, Der Yayınları, İstanbul, 2000.
- Çapa, Mesut: “Milli Mücadele Döneminde İstikbal Gazetesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 3/10, 1992, s. 133-168.
- Çapa, Mesut: *Faik Ahmet Barutçu: Hayatı ve Kişiliği*, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon, 1998.
- Demirel, Ahmet: *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Demirel, Ahmet: *İlk Meclisin Vekilleri: Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Demirel, Ahmet: *Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923 – 1946)*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Dursunoğlu, Cevat: *Milli Mücadelede Erzurum*, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

- Eraslan, Zeki: “İkili İktidar Dönemi Anayasası Olarak Teşkilat-ı Esasiye Kanununun (1921 Anayasası'nın) Düşünsel Temellerine Bakış”, *1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Makaleler*, haz. Murat Alper Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2022, s. 207-238.
- Faik Ahmet, “Hâkimiyet Takyid Edilemez”, *İstikbal*, 26 Teşrin-i Evvel 1339 (26 Ekim 1923), s. 1.
- Faik Ahmet: “Cumhuriyet Şekli”, *İstikbal*, 27 Eylül 1923, s. 1.
- Faik Ahmet: “Çıkmaz Yol”, *İstikbal*, 5 Kânun-i Evvel 1339 (5 Aralık 1923), s. 1.
- Faik Ahmet: “Emrivaki”, *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.
- Faik Ahmet: “İki Cereyan”, *İstikbal*, 11 Teşrin-i Evvel 1339 (11 Ekim 1923), s. 1.
- Faik Ahmet: “Teminatsız Vaziyet”, *İstikbal*, 5 Teşrin-i Sani 1339 (5 Kasım 1923), s. 1.
- Faik Ahmet: “Tenevvür İhtiyacı”, *İstikbal*, 6 Teşrin-i Sani 1339 (6 Kasım 1923), s. 1.
- Faik Ahmet: “Türkiye Cumhuriyeti”, *İstikbal*, 3 Teşrin-i Evvel 1339 (3 Ekim 1923), s. 1.
- Faik Ahmet: “Zihniyet Farkı”, *İstikbal*, 19 Teşrin-i Sani 1339 (19 Kasım 1923), s. 1.
- Goloğlu, Mahmut: *Erzurum Kongresi: Milli Mücadele Tarihi-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- Gözler, Kemal: “Hukuk Açısından Monarşi ve Cumhuriyet Kavramlarının Tanımı Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54/1, 1999, s. 51-62.
- Güneş, İhsan: *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- Güz, Nurettin: “Cumhuriyetin İlanına Basının Bakışı”, *Selçuk İletişim*, 1/1, 1999, s. 3-12.
- Hanioğlu, M. Şükrü: *Atatürk: An Intellectual Biography*, Princeton University Press, Princeton&Oxford, 2011.
- İnce, İbrahim: “Cumhuriyet Düşüncesi İle İlgili Gelişmeler ve Cumhuriyetin İlanına Yönelik Tepkiler”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/4, 2019, s. 337-354.
- İnönü, İsmet: *Hatıralar*, haz. Sebahattin Selek, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2014.
- Kansu, Mazhar Müfit: *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, 5. Baskı, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- Kerim: “Cumhuriyet Hükümeti İşe Başladı”, *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1
- Kerim: “Cumhuriyet Kararı Nasıl Verildi”, *İstikbal*, 7 Teşrin-i Sani 1339 (7 Kasım 1923), s. 1.
- Keskin, Ömer Ali: “Milli Mücadele'ye Giden Yolda Bir Gazetenin Doğuşu; “İstikbal”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/2, 2014, s. 183-198.

- Kili, Suna, Gözübüyük, A. Şeref: *Türk Anayasa Metinleri: Sened-i İttifak'tan Günümüze*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kodaman, Bayram: *Cumhuriyet'in Tarihi-Fikri Temelleri ve Atatürk*, 5. Baskı, Alter Yayıncılık Reklamcılık Limited Şirketi, Ankara, 2005.
- Kubalı, Hüseyin Nail: *Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları-Kutulmuş Matbaası, İstanbul, 1971.
- L.D.: “Şekil, İsim, Hakikat”, *İstikbal*, 4 Teşrin-i Sani 1339 (4 Kasım 1923), s. 1.
- L.D.: “Yüz Bir Pare Top”, *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.
- Mardin, Şerif: *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Özbudun, Ergun: *1921 Anayasası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008.
- Sancaktar, Fatih Mehmet: *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Milli Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.
- Sancaktar, Fatih Mehmet: *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021.
- Soysal, İsmail: *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C. I, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Soysal, Mümtaz: *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1979.
- Tanör, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 36. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2022.
- Tanör, Bülent: *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, 5. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2022.
- Tunaya, Tarık Z.: *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960.
- Turan, Şerafettin: *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.
- Usta, Veysel: “Trabzon'da Terakkiperver Fırka'nın Kuruluşu”, *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, 21/126, 1994, s. 27-31.
- Yalçın, Ercan: “Kurtuluş Savaşı Komutanları Ekseninde Cumhuriyet Rejimi Tartışmaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10/22, 2011, s. 115-139.
- Yalman, Ahmet Emin: *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1971*, C. II, 2. Baskı, haz. Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm ve Ticaret A. Ş., İstanbul, 1997.
- Yayla, Atilla: *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, 2. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2014.

